

КЗ «Новопсковська ЦБС»

**Нема переводу
добрим
звичаям
народу**

с.м.т. Новопсков
2013 рік

*Інформаційно-краєзнавчий довідник про звичаї,
традиції та народні свята на Луганщині.*

*Видання розраховане на всіх, кого цікавить традиційно-
побутова культура Новопсковського краю*

Редколегія:

САП'ЯН ТЕТЯНА ІВАНІВНА – провідний бібліотекар відділу
обслуговування Центральної районної бібліотеки КЗ
«Новопсковська ЦБС»,

ЖИГЕР СВІТЛАНА ВІКТОРІВНА – бібліотекар I категорії відділу
обслуговування ЦРБ КЗ «Новопсковська ЦБС»

Редактор-упорядник:

ГРАЧОВА ІРИНА ОЛЕКСІЇВНА – завідувач відділу обслуговування
Центральної районної бібліотеки КЗ «Новопсковська ЦБС»

Відповідальний за випуск:

САП'ЯН АЛЬОНА ІВАНІВНА – директор
КЗ «Новопсковська ЦБС»

ЗМІСТ

1.	Звичаї народні	стор. 4
2.	Звичаї та вірування на Луганщині	стор. 5
2.1.	У що вірували наші земляки	стор. 5
3.	Традиційні свята наших пращурів	стор. 11
3.1.	Святки: як це було сто років тому	стор. 11
3.2.	Різдво	стор. 16
3.3.	Різдво на Слобожанщині	стор. 16
3.4.	Масляна	стор. 18
3.5.	Найвеселіше народний свято	стор. 19
3.6.	Великдень	стор. 24
3.7.	Символи Великодня - писанки, крашанки	стор. 24
3.8.	Трійця	стор. 28
3.9.	Трійця - зелене свято	стор. 29
3.10.	Івана Купала	стор. 34
3.11.	Головне літнє народне свято	стор. 35
4.	Традиції	стор. 41
4.1.	Пам'ятати, щоб жити гідно	стор. 41
4.2.	Весілля на Новопсковщині	стор. 45
	ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	стор. 49

1. ЗВИЧАЇ НАРОДНІ -

загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті українського етносу; традиційний порядок відзначення яких-небудь подій, свят і т. ін., пов'язаний з виконанням певних дій і використанням відповідних атрибутів, предметів тощо.

Особливістю народних звичаїв є те, що вони зберігаються в незмінному вигляді протягом тривалого історичного періоду і передаються із покоління в покоління. Вони притаманні господарській діяльності, сімейно-побутовій сфері, відбиті у нормах поведінки. Звичаї фіксують елементи прийнятого народом способу життя, пов'язані із світоглядом, віруваннями, обрядами українців. Звичаї — це втілені в ритуальну дію світовідчуття та взаємини між людьми, це ті неписані закони, якими керуються в найменших щоденних і найбільших всенаціональних справах. Нарешті, звичаї - це ті особливі прикмети, за якими постає народ, нація, його історичне минуле й сьогодення. В Україні існувало повір'я: той, хто забув звичаї своїх батьків, карається Богом та людьми, перетворюється в блудного сина, стає вовкулакою. При всій своїй розмаїтості звичаї у багатьох районах нашого краю дуже близькі. Це пояснюється насамперед спільністю традицій, духовного життя наших предків - язичників, які поклонялись Перуну, Ладі, Велесу, Дажбогу, Купалі тощо. Самобутність звичаїв українців існувала задовго до прийняття християнства і відбита, наприклад, у таких обрядах і символах, як дідух на покуті, клечання осель на Зелені свята, купальська обрядовість, кутя, писанка, плетіння вінків, вишивання, водіння кози, колядування тощо.

Слід підкреслити глибокий гуманізм українських народних звичаїв. Наприклад, коли дитина залишалася сиротою, про неї піклувалася громада. Першу оранку колись у селі робили на ниві вдови. Народна звичаєвість вимагала шанувати старших, і особливо батьків: "Шануй батька й неньку — буде тобі скрізь гладенько". Існував прекрасний звичай ходити одне до одного в гості, святкувати пам'ятні дати, співати пісень, вітати одне одного, обмінюватись дарунками. А які чудові звичаї пов'язані з гостиністю: підносити дорогому гостеві хліб-сіль, оберігати його в своїй оселі, не відмовляти подорожньому в притулку, давати тому, хто просить... А чому б не поширювати і такий людяний звичай, як толока, коли селяни допомагали (добровільно і без оплати!) одне одному, ремонтували школи, лікарні, церкви.

В Україні переважали світлі, гуманні звичаї: прикрашати оселю, садибу квітками, поминати померлих, віддавати данину шани загиблим героям, вшановувати героїв війни, праці тощо.

2. ЗВИЧАЇ ТА ВІРУВАННЯ НА ЛУГАНЩИНІ

Кожна нація, кожен народ має свої звичаї, що виробилися протягом багатьох століть і освячені віками. Звичаї — це обличчя народу, подивившись в яке ми відразу можемо дізнатися, що це за народ. Звичаї — це ті неписані правила, яким люди слідують повсякденно у своїх найменших домашніх турботах і найбільш важливій суспільній діяльності. У народі існує повір'я, що той, хто забув звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом. Максим Рильський любив повторювати: "Той, хто не знає свого минулого, не вартий майбутнього". Кожен народ, кожна нація тримається на прадідівських традиціях, звичаях, символах, віруваннях. І тільки вивчаючи і знаючи ці традиції, ми зможемо передавати культурну спадщину свого народу, набуту віками, нащадкам.

2.1. У що вірували наші земляки

У науковій літературі міцно утвердилася думка про те, що вірування українських селян являють собою поєднання християнства і язичництва. Простежити конкретні проявлення цього можна на прикладі однієї з територій. Матеріали етнографічного дослідження, опубліковані в збірці «Життя і творчість селян Харківської губернії. т.1. Старобільський повіт», виданому в 1896 році, дають можливість проаналізувати побутові вірування селян нашого краю.

Найважливішим засобом виконання свого християнського обов'язку селяни вважали відвідування церкви. Місцеві селяни також охоче жертвували на церкву, монастирі. Церковні проповіді були одним з найважливіших джерел, з яких селяни черпали відомості про християнське віровчення. Однак цю функцію церква виконувала мало ефективно. Селяни воліли також книги релігійного змісту: Євангеліє, діяння святих апостолів, Псалтир, Часослов.

Однак ставлення селян до книжкової премудрості було настороженим. Християнські догмати були не тільки надто складні для неписьменних і малограмотних селян, але, що не менш важливо, занадто далекі від їх реального життя, її турбот і тягот. Тому селяни осмислювали християнські образи і сюжети по-своєму, наближаючи їх до реалій власного життя.

Усна народна творчість, образи якого мають не тільки естетичне, а й певне ідеологічне, моральне, космогонічне значення, показує, якими постають біблійні образи і сюжети у свідомості селян. Селяни, для яких найважливішим і самим поважним видом діяльності було землеробство, могли уявити собі Христа в ролі сіяча, якому діва Марія носить в полі обід:

*«У полі, полі сам Бог ходє.
За ним ходила Божая Матір,
Їсти носила,
Бога просила: Зароди, Боже, жито-пшеницю ... »*

Святий Ілля, свято якого збігається за часом з косовиці, в народній світотворчості виступає як косар:

*«Ході Ілля на Василя,
Косі пашиницю житяную ... »*

Грім уособлюється через образ святого Іллі двоюко: «св. Ілля на колесниці з Богом роз'їжджа»; «св. Ілля горщики возе».

У Старобільському повіті дуже поширеною була щедрівка, в якій згадується свята Меланія. Згідно християнського вчення, вона жила у V столітті і прославилася тим, що вибудувала в Єрусалимі монастир. У щедрівках її образ трактується наступним чином:

*«Маланка ходила,
Василька просила:
Василько, мій синку (батьку),
Пусти мене в хатку.
Я жита не тиснула (натиснула),
Чесний хрест тримала ... »*

Тобто, образ християнської святої, що не мав до землеробства ніякого відношення, співвідноситься з участю в жнивях - споконвічно селянській справі. Подібним же чином інтерпретувалися селянами християнські святі Борис і Гліб. Селяни перетворили ім'я Гліб в схоже за звучанням - «хліб». Вони пов'язували свято цих святих, який приходився на 24 червня - гарячу робочу пору, з прибиранням хліба: «Прийде Хлібо-Бориса - за хліб берися».

У популярній на Старобільщині щедрівці образ діви Марії подається таким чином:

*«Ой на річці на Йордані,
Там Марія ризи прала.
Прала, прала та не вимахала,
Повісила на калині,
На червоній на малині ... »*

Тут в євангельській сюжет вводиться не тільки типова побутова сцена із селянського життя, але і популярна серед українців квітка - калина - символ краси, молодості, символ України.

У колядці слободи Нікольської, Діву Марію супроводжує квітка «рожа» - один з найбільш улюблених українцями, яку садили біля хат. Саме з цієї квітки, за текстом колядки, вилітає птах - символ воскресіння і вознесіння діви Марії: «Над Дівою Марією рожа процвітає,

*А з тієї рожі та й вилетів птах,
Та й полетів погід небесами ... »*

В образах біблійних персонажів селяни персоніфікували моральні пріоритети: повага до старших, ввічливість. Своєрідно ці принципи виражені в щедрівках:

*«Сів Ісус Христос та вечеряти,
Пришла до нього Божая Мати:*

*Ой, дай, синку, золоти ключі одімкнути рай і пекло,
Випустити грішні душі.
Лиш одну та не випустити,
Що батька-матір налаяла,
Чи не налаяла, та подумала».*

Отже, дані приклади показують, що в народній творчості образи Христа, Діви Марії, святих постають виключно в контексті селянського життя. З іншого боку, в біблійні сюжети вписуються атрибути і відносини цього життя.

Ставлення селян до православних свят також було неоднозначним. Як вже зазначалося, в свята вони старанно відвідували церкву, виконували відповідні православні обряди. Однак селяни доповнювали сценарії християнських свят, наповнюючи їх магічними обрядовими діями, що було яскравим проявом релігійного синкретизму. На Різдво стійкою традицією в селянському середовищі було приготування куті та узвару, які ставили на покуті на сіно. Офіційним православ'ям ця народна традиція трактується наступним чином: «куштування зазначених страв мається на увазі символічно виразити народження (узвар звичайно вариться з приводу народження дитяти) і смерть Спасителя (кутя буває при похоронах); соломою ж і сіном мають на увазі нагадати місце народження Спасителя і ясла, в яких він був покладений при народженні ».

Селяни пояснювали обряд по-своєму: «... Кутя означала тіло Христове, узвар - кров, а сіно - ясла, де народився Господь». Таким чином, селяни у своїй свідомості з'єднували народний обряд з найголовнішим з християнських таїнств - причастям. Незважаючи на те, що селяни сприймали кутю як символ тіла Христа, вона служила їм і як об'єкт магічних дій. За куті ворожили про майбутній врожай. Іноді виконувався обряд імітаційної магії: несучи на покуть кутю, жінки смикали дітей за волосся і примовляли: «Щоб були (курчата) чубаті, щоб були хвостаті, щоб були вухаті». Нічого спільного з християнським вченням не мав і звичай залишати трохи куті та узвару «для долі»: «а то, може вона голодна, цілий рік не їла», і широко поширена традиція носити кутю родичам. У Біловодську верх різдвяної куті було прийнято згодовувати курям: «щоб були несучими». Сіно ж, що лежало на покуті, клали в гнізда квочці, щоб краще виводилися курчата.

Цікавий звичай, який свідчить про двоїсте ставлення селян до головного християнського символу - хреста, повсюдно спостерігався на Водохрещу. Під час обходу дворів для о кроплення святою водою, священники писали на дверях хрест, який по догляду духовенства селянами тут же затирався: «щоб птиця мчала».

Неоднозначно трактувалися селянами і атрибути важливого християнського свята - Великодня. «В даному випадку яйце служить для нас символом Воскресіння Ісуса Христа. Подібно до того, як з яйця, з-під мертвої його шкаралупи, народжується життя, яке була абсолютно

приховане, - і Христос, що лежав у гробі, як мрець, повстав з цього житла смерті і тління. Разом з цим яйце є прекрасним символом і нашого відродження в життя майбутнє ... Забарвлене червоною фарбою, яйце нагадує нам про те, що наше нове життя придбане завдяки пречистій крові Ісуса Христа; той же колір ... є знаком нашої радості про перемогу Ісуса над смертю, про його воскресіння з мертвих і скоєнні ним справи про наше спокутування».

Приготування забарвлених яєць «крашанок» до Великодня було неухильною традицією у всіх слободах Старобільського повіту. Варіанти селянської інтерпретації великодніх яєць: 1) червоний колір яєць символізує кров Спасителя; 2) у пофарбованому яйці перебуває Святий дух, 3) Ісус роздавав пофарбовані яйця дітям. Крім власне обряду «христосування», селяни влаштовували різні ігри з крашеними яйцями, що знижувало їх семіотичний статус. Освячені в церкві «крашанки», використовувалися селянами як атрибути магічних обрядів, спрямованих на гасіння пожежі, лікування хвороб, як амулет, що захищає «від лихої людини», а також «дівиці вживають перше яйце при вмиванні, щоб красивішими бути».

Особливо підкреслимо використання селянами великодніх яєць в обрядах господарської магії. Детально описаний такий обряд у слободі Нікольській. Освяченим яйцем господар проводить хрестоподібно по спині кожної тварини, кажучи: «Христос воскрес!». Потім це яйце подрібнювали і, змішавши з висівками, згодовували худобі. Інше ціле яйце підвішували «під повіткою». «І те, і інше робиться з тою метою, щоб скотина була благополучна і здорова».

Іншим найважливішим атрибутом Великодня у православній церкві є благословення Артос (з грец. - «Хліб»). У православних християн існує звичай випікати хліб («паски», «папошник», «паски»), як би домашній артос, який освячується в перший день Великодня в церкві.

«Паски» також сприймалися селянами двояко: і як атрибут християнської обрядовості, і як елемент магічних обрядів. По тому, наскільки добре буде випечена паска, гадали, чи все буде благополучно в сім'ї. Верхівку освяченої паски господині згодовували корові: «щоб відьма не спортила».

До Великодня був приурочений і широко поширений народний звичай купання в «чистий четвер». Наприкінці XIX століття в Старобільському повіті цей звичай сприймався як обряд очисної, лікувальної магії: воду, в якій милися хворі, виливали на перехресті доріг, а на ранок побоювалися виходити з дому: «щоб не напасти на хворобу».

Таким чином, християнське віровчення і християнські свята трансформувалися у свідомості селян, наближаючись до інтересів і потреб селянського життя, і домінують елементами магічних вірувань.

У вступній статті до збірки «Життя і творчість селян Харківської губернії», написаної відомим етнографом В.В. Івановим, наводяться цікаві

спостереження про ставлення до свят різних верств селянства. Найбільш заможні звинувачували «чернь» в неробстві, «руйнуючи забобони, пов'язані з багатьма святами і примушуючи працювати своїх працівників у ці дні». Найбільш послідовно виконували вимоги не працювати в свята бідняки, так як їм «делать у себе нічого». Середняки ставилися до свят вибірково, часто висловлюючи невдоволення: «Тут діла по горло, аж кричить, а тут святкуй...».

Народна традиція приписувала християнським святам роль покровителів різних видів господарської діяльності. Наприклад, у свідомості селян міцно вкоренилося, що покровителями домашнього худоби є святі Георгій і Власій. Худобу перший раз виганяли в поле «на Єгорія» (23 квітня), коли, на думку селян, Георгій роз'їжджає по полях і бере під свій захист худобу. Ікони святого Власія, який, за переказами, благословляв і зцілював звірів у пустелі, поміщали в загородити, де утримували худобу. У свята святих Георгія і Власія селяни служили молебни. Однак у догляді за тваринами виконувалися і магічні обряди - приміщення гілок осики, символічне биття вербою, прогін тварин під натягнутим у воротах поясом і косою, обсипання маком та інше.

У Старобільському повіті в кінці XIX століття зберігся звичай, згідно з яким у п'ятницю не можна прости: «Кострицею п'ятниці очі засипають. Тут, таким чином, проглядаються сліди культу Мокоші - жіночого язичницького божества. Мокош вважається прототипом християнської Параскеви П'ятниці - покровительки жіночих робіт. За християнським вченням, великомучениця Параскева, саме є П'ятницею, була страчена за відмову від зречення в III столітті до нашої ери.

Таким чином, в цілому в господарській діяльності селян проявлявся їх релігійний синкретизм; віра в Ісуса Христа, звернення до християнським святам поєднувалися із свідомим використанням магічних обрядів. Подібний синкретизм простежується і в сімейному обрядовості, яка супроводжувала найважливіші етапи життя людини - народження, весілля, похорон.

У першу чергу слід відзначити, що селянами виконувались всі необхідні християнські обряди. Причому їх виконання не було формальним. Свідченням глибокої віри селян у християнські постулати було те, що за невиконання відповідних обрядів вони очікували покарання, а виконання їх сприймалося як причина блага. Однак і в сімейної обрядовості виконання християнських приписів поєднувалося з свідомим виконанням магічних обрядів.

Велика кількість імітативних магічних обрядів супроводжували, наприклад, пологи: знімання з породіллі кілець, поясу, розстібання всіх застібок на її одязі, відмикання всіх замків, відкривання всіх дверей в будинку, переступання породіллемою через порожній мішок. У магічний обряд залучалась і церковна атрибутика: відчинення «царських врат» в церкві й інше. Всі ці обряди виконувалися свідомо: «щоб пологи легші

були». Про стійкість пережитків язичницьких вірувань, пов'язаних з пологами, свідчить і той факт, що для надання допомоги породіллі селяни запрошували не медиків, а бабу - «пупорізку». Повитуха не тільки приймала пологи, але, і це було головним, вміла виконувати необхідні магичні обряди. Яскравим прикладом контактної магії було відрізання пуповини у хлопчика «до сокири, щоб майстер був», у дівчинки - «до гребінця, щоб пряха булу». Ще один приклад такої магії супроводжував обряд хрещення: новонародженого, перед тим як нести до церкви, клали на вивернутий вовною назовні чорний кожух: «щоб дитина була щасливою у житті».

Про збереження у свідомості селян пережитків язичницьких вірувань свідчить також їх ставлення до домашнього вогнища. В кінці ХІХ століття у селян Старобільського повіту зберігався наступний обряд при виборі місця будівництва будинку: «Поклади по чотирьох кутах по каменюці і біля кожної тієї каменюки насип по кучці жита, потім через ніч подивись вранці, як не буде якщо ніким ворушене, то місце добре, а якщо ж поворушене, то хата там буде не на місті ..., а в житті ніколи не буде там ніякого добра ».

Ряд магичних дій виконується з основною несучою балкою даху - «сволоком». Наприклад, «сволок» піднімався з щільно прив'язаним до нього кожухом або хусткою. Працівники, що піднімають «сволок», не повинні кректати і зітхати: *«тоді тіко в тій хаті жисть буде без печалі і зітхання»*. На сволоці випалювався хрест свічкою, принесеною з церкви на великому тижні: «щоб хатню сім'ю минали всякі пристрасті». І ще: *«як строють хату, то під сволок кладуть які-небудь гроші, щоб була хата грошовита»*.

Будинок сприймався селянами як оберіг: ввечері і вночі не можна розчиняти вікна, «а то ввійде нечисть», на ніч потрібно хрестити двері і вікна, щоб «злий дух і всяка лиха лічина» не могли вночі проникнути крізь них у хату.

Особливе ставлення селян було до порогу, що відкриває вхід в житло. З порогом були пов'язані численні табу: на порозі не можна сідати, ставати, передавати, мести через поріг і інше. Переступивши через поріг, потрібно хреститися, бо «на порозі зустрічає ангел».

Відлунням поклоніння вогню був звичай спалювати в печі першу роботу дівчинки, яка вчиться пряхти: «щоб бути хорошою пряхою».

Однак при всьому цьому в кожній селянській хаті оформлявся «святий кут», де містилися ікони - так багато, як тільки дозволяв достаток сім'ї. Кожен новий будинок освящався за православним обрядом [7].

3. ТРАДИЦІЙНІ СВЯТА НАШИХ ПРАЩУРІВ

3.1. Святки: як це було сто років тому

Кінець грудня та початок січня - незвичайний час. У цей період у нашої планети складаються «особливі відносини» з найближчої до неї зіркою - Сонцем. На початку січня Земля щорічно проходить найближчу до Сонця точку своєї орбіти. 21 або 22 грудня - день зимового сонцестояння, коли в північній півкулі тривалість дня мінімальна, а в південному - максимальна.

Незвичайність цього часу люди відчували здавна. У далекій давнині людство створювало міфи про виникнення нового сонця. У казках багатьох народів світу сонце пов'язано із золотом, райським садом і його плодами. Пізніше сонце становиться одним з головних божеств. У східнослов'янському пантеоні - це Дажбог, ідол якого стояв на пагорбі у Києві.

До зимового сонцевороту був приурочений основний цикл зимових обрядів європейських народів. Початок нового року і поворотний момент в природі («сонце на літо») викликали бажання якимось передбачити майбутнє і впливати на нього. Цьому і повинна була сприяти новорічна обрядовість, основними елементами якої у східних слов'ян були: обрядова їжа, магичні дії з хлібом, зерном, соломою, колядування, ворожіння. У кожному регіоні святочна обрядовість мала свої особливості. Цікавими були ці обряди в українських та російських селах Луганщини в ХІХ і початку ХХ століття.

Першим святом зимових святкувань було Різдво, яке зазначалося за старим стилем 25 грудня. Напередодні святкувань припинялися всі господарські роботи, крім самих необхідних (приготування їжі, годування тварин). З будинку виносили всі атрибути буденної жіночої роботи - гребені, веретена та інше. Селяни вважали, що в продовження всього часу святкувань не можна працювати, щоб не накликати на себе нещастя. У слободі Нікольській на Старобільщині з цього приводу говорили: "Поки вода не

освятиться, то не можна и сокири в руки брати». Селянки прибирали свої житла по-святковому, розвішуючи вишиті рушники.

24 грудня до самого вечора, поки на небі не з'являлася перша зірка, постили. Той, хто першим побачив різдвянську зірку, яка знаменувала народження Ісуса Христа, вважався найщасливішим у родині. До різдвяного «багатого свят - вечеру» або «багатої куті» українці готували дванадцять страв - за кількістю апостолів. Горщики з

кутею та узваром ставили у святому кутку на чисте сіно. Коли діти вносили сіно в будинок, вони «квоктали», щоб водилися кури і курчата. У багатьох російських селах на Луганщині на Різдво у святій кут під ікони ставили сніп пшениці - «колос». Звичай цей перевівся під час бідувань в роки Великої Вітчизняної війни.

У Марківці на Різдво на стіл викладалася ціла гора випеченого до свята хліба. За стіл сідав старший у родині. Потім мати кликала синів до вечері. Увійшовши до кімнати, вони зупинялися біля порогу, а батько за столу їх запитував: «А що, сини, бачите ви свого батька?» - «Ні, ще не бачим!» - «Бодай би ви його й літом не побачили з-за хліба!» - «Дай бог, тату!».

На столі під скатертиною викладали хрест з різного зерна, по кутах клали часник. В українців був такий звичай: перш ніж вся сім'я сяде вечеряти, господар, взявши потроху від усіх дванадцяти страв, йшов годувати і благословляти худобу. А для собаки у нього було припасено окреме частування – окрайчик хліба і шматок овечого м'яса. Кинувши хліб і м'ясо «Сірку», господар дякував йому за те, що він пильно охороняв господарське добро в цьому році, і просив так само вірно служити в майбутньому році.

У деяких російських селах, перш ніж сісти за стіл, хазяїн кидав три жмені насіння об стіну, примовляючи: «На здоров'я - коров'яче, овече, людське». Якщо хто-небудь з дітей чхав під час різдвяної вечері, вважалось, що це знак того, що він буде щасливим, з чим його і вітали, вручаючи подарунок.

Після закінчення вечері діти носили «вечерю» (кутю з медом) хрещеним, родичам і сусідам, за що отримували гроші і гостинці. На наступний день, в Різдво, після ранкової служби, хлопчики ходили селом Христа славити. Підійшовши до хати, вони вітали господарів з Різдвом, читали тропар свята і «вірш». Наприклад, такий:

*Маленький хлопчик родивсь в вівторчик,
У середу рано у школу oddано.
Він читає, читає,
Нічого не знає,
Тільки аз та буки,
Пожалуйте п'ятачок у руки.*

Господарі за це давали дітям гроші, пряники, цукерки, хліб. А ввечері молодь ходила по дворах колядувати.

Обряд колядування загальний для всіх слов'янських народів. Одні вчені вважають, що його назва походить від назви Нового року у стародавніх римлян - «календа». Інші дослідники виводять етимологію цього слова від слов'янського «коло» - коло, обхід. Саме колядування несе в собі відгомін виступів старовинних скоморохів. Стародавня традиція Колядування, як і щедрування, полягала в тому, що групи чоловіків заходили в кожен селянський двір, піснями славили господарів, бажали їм

здоров'я, матеріального благополуччя, виконували ряд обрядових дій, отримуючи за це певну нагороду. В основі цих обрядів лежала магічна ідея «першого дня», згідно з якою висловлені в період Нового року побажання мали стати реальністю. З часом стародавні календарні обходи були значною мірою християнізовані.

Тематика колядок, які виконувалися на Луганщині, була дуже різноманітною: і релігійної, і світської, любовної. У колядках релігійного змісту прославлявся Ісус Христос, який переніс страждання за людські гріхи. Ось кінцівка однієї з таких колядок:

*Прийняв Христос муку і страсті,
Ізбавив нас од напасті.
Од Великої пропасті.
Слава тобі, Боже наш,
І помилуй нас.*

У Біловодську в кінці ХІХ століття зберігся стародавній звичай під час колядування носити «вертеп» - невеликий будиночок в два поверхи, зроблений з тонких дощок і картону, де з допомогою рухомих фігур представлялися обставини народження Ісуса Христа.

Колядників обдаровували грошима, салом, хлібом ... В Бахмутівці, жартома, в протягнутий мішок замість пшона і пирогів могли налити води.

У російських і деяких українських слободах на Старобільщині дівчата на Різдво водили хороводи, виконуючи при цьому ліричні, любовні пісні. Хоровод - рух по колу - сходиться до стародавнього магічного ритуалу, який повторює рух сонця. Але поступово його сенс забувався, і хоровод став просто танцем, розвагою. І тільки час його виконання - особливий святковий день (Різдво) - було відгомном його стародавнього магічного сенсу.

У деяких слободах хороводи називалися «водити козла». Назва ця не випадкова. У свідомості людей з давнини закарбувався зв'язок кіз, козлів з родючістю. Деякі вчені вважають, що це сталося в ті далекі часи новокам'яного століття, коли людина вперше навчився вирощувати зерна і приручила першу домашню тварину - козу. У стародавніх сценаріях різдвяних і новорічних обходів дворів були присутні ряджені в масках, серед яких обов'язковою була «коза». Зазвичай цю роль виконував парубок у вивернутому навиворіт кожусі, який тримав у руках примітивне дерев'яне зображення тварини. Початковий аграрно-магічний сенс обряду розкривався в широко поширеною у східних слов'ян пісні: «Де коза ходить, там жито родить».

31 грудня, напередодні Нового року, вранці діти ходили «меланкувати» (так як це був день святої Меланії). Хлопчики і дівчатка «меланкували» окремо.

Господарі давали дітям по прянику або по пампушці. А ввечері молодь ходила по селу «щедрувати». Саме слово «щедрування» означає побажання у всьому достатку і багатства. Щедрівки, як і колядки, були як

серйозного, релігійного, так і світського, веселого характеру.

*Прилетіла ластівочка,
Сіла, пала на віконечко.
Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!
Ще й світлонька та не метена,
Дівка Оксана та не чесана,
Розгнівалась та на батенька,
Не розгнівалась, та подумала.
Краяли свитку, та вкоротили,
Шили черевички, та вмолили.
Обрізочки - та на квіточки,
А краєчки - та на поясочки.*

Найбільш популярною і в російських, і в українських слободах були варіанти щедрівки:

*Щедрику-ведрику,
Дайте вареник,
Грудочку кашки,
Кільце ковбаски.
Ще й того мало,
Дайте шматок сала,
Щоб мати не знала,
А батько не чув -
Під призьбою заснув.*

Отримавши за щедрювання хліб, сало, ковбасу, гроші та інше, молодь влаштувала вечірки.

У цей день ті господарі, у яких був сад, ходили «лякати яблунюв, щоб лучче родила». Взавши сокиру, господар йшов у сад і, вдаряючи злегка сокирою по дереву, говорив: «Будеш, яблунька, рожати, - не буду рубати; а як не будеш рожати, - буду рубати».

У перший день Нового року молодь ворожила. Взавши пиріг або паляницю, хлопець чи дівчина виходили у двір і, зупинившись біля переднього рогу хати, слухали: в якій стороні загавкає собака, почується крик, розмова або інший який-небудь звук. Вірили, що звідти доведеться взяти дружину або вийти туди заміж. Вийшовши на дорогу, знімали чобіт або черевик і кидали через голову: куди взуття впаде носком, в тій стороні живе майбутня дружина або чоловік. Вважали «тридев'ять» колів у тину: якщо останній кіл буде з корою, життя буде багате, а якщо без кори - бідне. Дівчата ставили в хаті на підлогу миску з водою і насипали трохи зерна. Потім вносили курку і стежили за нею: якщо курка почне пити воду - чоловік буде п'яниця, а якщо почне клювати зерно - чоловік буде «хлібороб».

Наші предки вірили: чим займешся в день Нового року, тим і будеш займатися весь рік. Привабливим заняттям, наприклад, здавалося, вставши

раніше, йти до церкви, що і намагались зробити в день Нового року. А от, щоб не звикати «м'яко спати», постіль в цей день не стелили.

Рано вранці 1 січня хлопчики ходили по домівках «посипати», бажаючи доброго врожаю у новому році. Набравши в торбинку або в рукавицю різного зерна (пшениці, ячменю, жита, гороху, проса), вони ходили по селу. Увійшовши до будинку, зупинялися біля порогу і, кидаючи зерно в передній кут, говорили: "На щастя, на здоров'я, роди, Боже, жито, пшеницю, всяку пашницю! З святом, будьте здорові. З Новим роком, з Василевим днем!». Деякі господарі просили посипальників сісти на порозі або на лавці і «квоктати» - «щоб курчата були ранні». Іноді дівчата запитували у першого посипальника його ім'я, вірячи, що так зватимуть майбутнього чоловіка. Деякі господарі під час посипання сідали на покуті, тримаючи руки долонями вгору, вірячи, скільки зерен жита потрапить на долоні, стільки років і жити загадувати. Зерна, що залишилися після посипання, збирали і давали домашній птиці: «щоб раніше почала нестися».

Жінкам не належало в перший день нового року, особливо з ранку, ходити в чужі будинки, щоб не принести цьому дому нещастя.

Існувало і таке новорічне повір'я, спрямоване на збереження господарського інвентарю: щоб влітку під час збирання хліба не втратити вила чи граблі, не можна випускати з рук ложку в продовження всього обіду.

Заключним святом зимових свят було хрещення (6 січня за старим стилем). Напередодні влаштовувався «голодний свят - вечір», або «голодна кутя». У цей день до освячення води постили. З ранку господині готували «кутю» та узвар, які так само ставилися на покуті на сіно, як і на Різдво. Варили «густу капусту з олією», пекли пироги з горохом, квасолею, сочевицею.

Коли приносили з церкви освячену воду (у відрі або в глечичку), її наливали в миску і за допомогою пучка волошок окропляли будинок, двір, худобу, всі господарські споруди.

У той же час хто-небудь з домочадців малював хрести на всьому домашньому начинні, починаючи з горщика з кутею, відкушуючи при цьому по шматку пирога, який тримав у руці. Після цього запалювали лампаду і свічки перед іконами і сідали за стіл. Але перш ніж стануть їсти, господар «кличе мороз вечеряти».

Виконуваний під час лютих водохресних морозів, цей магічний у своїй основі обряд відображав прагнення землеробів застрахуватися від весняних та літніх заморозків. У Кам'янці, наприклад, «мороз звали» так: господар, взявши паляницю, обертався до вікна і тричі повторював: «Морозе, морозе, іди до нас вечеряти, та не поморозь нам ні людей, ні скотину, ні хліба». Після цього хто-небудь виходив у двір і, стукаючи у ворота, тричі примовляв: «Морозе, морозе, іди кутю їсти! Чи не йдеш? Чи не йдеш? Як не підеш, не ходи ж ти ні на гарбузи, ні на огірки, ні на всякі

городні овочі».

На Старобільщині, як і в багатьох інших областях України, існував обряд «вигнання куті». По закінченні «вечері» хлопці і хлопчики, взявши палиці, виходили на вулицю і били у ворота, і при цьому голосно кричали: «Геть, кутя, з покуття, а узвар - на базар!» Ймовірно, це відгомін древнього магічного обряду відлякування нечистої сили.

Наступного дня, 6 січня, за християнською традицією, у водоймах і колодязях освячувалася вода. Якщо поруч із селом була річка, на ній робили «Йордань»: на річці біля ополонки ставили випиляний з льоду хрест (іноді, облитий буряковим квасом, він був червоний), а поруч теж з льоду виготовляли подобу церковного вітваря. У багатьох слободах був звичай у той час, коли священник опускав хрест у воду, випускати з рук голубів - символ Бога - духа святого. У деяких слободах під час занурення хреста стріляли з рушниць: щоб налякати вовків. У багатьох селах у цей день молодь влаштовувала святкові катання. На цьому зимові святки закінчувалися. З 8 січня всі приступали до звичайної роботи [5].

3.2. Різдво

Одним з основних українських звичаїв є святкування Різдва. У передріздвяний день — 6 січня — святкують Святвечір. Основними стравами на Святий вечір є кутя — рисова або пшенична каша з медом, родзинками і маком, а також узвар — компот із сухофруктів з медом. Усього, за звичаєм, у Святвечір подають 12 пісних страв. А ось 7 січня, на саме Різдво, готують великий родинний стіл. Оскільки піст закінчився, на стіл подають різноманітні м'ясні страви.

За звичаєм, під вечір Різдва юрба колядників ходила з торбами для збору гостинців. Вони вибирали собі головного — Березу (або Березая), який збирав сало і ковбаси, скарбонаря, хлібоношу, зіркаря (носив зорю), танцюристів, дзвонарів, скрипалів та ін. Коляда тривала кілька ночей, поки не обходили кожен будинок у поселенні.

3.3. Різдво на Слобожанщині

Різдво на Слобожанщині - свято дивне, не схоже ні на яке інше. Звичайно, його вже давно не святкують так, як у Диканьці, та й офіційним воно стало зовсім нещодавно. Але майже в кожній родині й раніше у різдвяний вечір накривали святковий стіл, запалювали свічки. В наших селах ще зберігся звичай співати колядки, а святкові ворожіння ніхто не зміг заборонити. Пам'ять предків, на щастя, викоренити важко. Вона в книгах, указках, стародавніх піснях і звичаях.

Традиції святкування Різдва в нашому краї мають багато елементів, принесених переселенцями з різних областей України, що створює неповторний колорит яскравих звичаїв. До нього готувалися заздалегідь - ще від дня святого Спиридона (25 грудня). Мили і прибирали в хатах, упорядковували в хлівах, білили, прали, заготовляли дрова і корм для

худоби. Адже всі господарські роботи мали закінчитись до Свят-вечора. Навіть сільський реманент (коси, граблі, вили, плуги і т. ін.) складали в стодолах так, аби створилося враження, що й він відпочиває.

Уранці 6 січня господині розкладали в печі вогонь дровами, які відкладали по одному поліну щоденно, починаючи від дня святого Спиридона.

На різдвяний стіл подавали 12 традиційних страв: калачі, мед, кутю, узвар, борщ, вареники, голубці, рибу, горох, городину (моркву, буряки, капусту), яблука, груші (інколи квашені) та гриби. На столі не повинно бути їжі тваринного походження!

Кутя - це головна традиційна страва Свят - вечора. Про неї вперше згадується на початку XII ст. в літописі «Повість минулих літ». За старих часів її готували частіше з пшениці, рідше з ячменю. Зерна товкли в ступці, але так, щоб не роздрібнити їх, а тільки здерти з них лушпиння. У більш пізній час кутю стали робити з рису, яку спочатку готували з медом - звідси і назва «сита». Пізніше в неї почали додавати макове молоко (запарений і розтертий мак), родзинки, а також подрібнені горіхи й цукровий сироп.

Обов'язково був на різдвяній трапезі узвар, який готували з сушених ягід і фруктів, зварених у воді й підсолоджених медом або цукром.

Вранці 7 січня йшли до церкви, щоб віддати шану новонародженому Христові. Після закінчення церковної відправи родина знову збиралася на святковий обід, який вже не був пісним, та починалася велика різдвяна гостина. Сало, печінка, ковбаса, різні смаженості та копченості - все, за чим сумувала під час посту душа, повинно стояти на столі.

Починаючи з Різдва молодь збиралася в групи, наряджалася в маски й костюми й ходила по будинках колядувати - співати святкові пісні, примовки з побажаннями щастя й благополуччя родинам, а також молитовні пісні, у яких прославлявся Ісус Христос. Колядників у нас заведено обдаровувати не тільки грішми, але найчастіше смачною їжею - коржами з солодкою начинкою, цукерками, печивом, тістечками й пряниками.

Наступним святом є Щедрий вечір, що відзначають напередодні Старого Нового року (14 січня). Святкування його походить від стародавнього, ймовірно, дохристиянського звичаю. За християнським календарем - це також день преподобної Меланії. Меланка-вода приходить на Щедрий вечір разом із Василем-місяцем сповістити господарів про наступні торжества та справити гостини, які в народі так і називають - гостини Меланки. За народною традицією обидва свята об'єдналися в Щедрий вечір, або свято Меланки. Зранку цього дня починають готувати другу обрядову кутю - «щедру». Крім того, господині печуть млинці, готують пироги та вареники з сиром, щоб обдаровувати щедрувальників та посівальників.

Звечора і до півночі щедрувальники обходять оселі. За давньою традицією новорічні обходи маланкарів, як і різдвяних колядників, відбуваються після заходу сонця, тобто тоді, коли володарює усіляка нечиста сила. На Меланки ходять також і парубоцькі гурти. Вони називаються «водити Меланку». Ввечері цього дня дівчата ворожать. Ось деякі з ворожінь: виходять на вулицю, яка тварина зустрінеться першою - таким і буде суджений: якщо пес, то лихим, а життя собачим, вівця - тихим і сумирним тощо; біля воріт насипають три купки зерна, а вранці перевіряють - якщо неторкане, то сімейне життя буде щасливим і навпаки; кладуть під подушку гребінця, а лягаючи спати промовляють: «Суджений-ряджений, розчеши мені голову!». Хто присниться, з тим і випаде одружитись; перед сном кладуть в тарілку з водою кілька паличок з вінника, приказуючи: «Суджений-ряджений, перевези через місток». Якщо вранці паличка пристала до вінця, то дівчина побереться з тим, хто їй наснився.

Важливим був і вечір під Водохреща (18 січня). На Новопсковщині його називали «голодною» кутею. З появою вечірньої зорі, як і на Свят - вечір, сідали до родинної трапези. На вечерю подавались такі ж пісні страви, як і на «першу коляду». Знову чільне місце посідали традиційна кутя і узвар. Але, на відміну від першої, з цією вечерею пов'язаний звичай «проганяти кутю». Коли сім'я вставала з- за святкового столу, хтось з домашніх вибігав надвір. Палицею чи макогоном він гримав у причілок чи стіну, вигукуючи:

*Геть, кутя, з покуття,
А ти, узвар, іди на базар.*

Ніч під Водохреща була сповнена всіляких чудес. Худоба згідно з народним повір'ям розмовляє між собою. Але той, хто підслухав би цю розмову, мусив би померти. Чарівною стає і вода в криницях чи потоках. Ось чому колись старші члени родини не спали в ту ніч. Як тільки проспівали опівночі півні, вони бігли до потоку чи річки набрати цілющої води. За народним повір'ям той, хто буде першим - замість води набере вина, відразу після смерті потрапить на небо. Набрану опівночі воду зберігали за образами на випадок поранення або тяжкої недуги.

Наступного дня після ранкового урочистого Богослужіння в церкві процесія вирушала до річки чи водоймища. Тут попередньо прорубували ополонки, ставили хрест. Хто швидше з цією водою добіжить додому, той буде щасливим.

Отже, з-поміж усіх церковних дат, які припадали на зимову пору, найважливіше значення мав період від Свят - вечора до Водохреща. У ньому було найбільше обрядових дійств, якими намагалися забезпечити здоров'я, щастя і достаток на весь рік [9].

3.4. Масляна

Ще один популярний український звичай — тиждень Масляної. Це

свято існувало на Русі ще в дохристиянські часи. Звичай передбачає проводи зими і зустріч весни. Після появи християнства на Русі Масляну відзначають в останній тиждень перед Великим постом. Основні відмінності свята — це млинці й народні гуляння.

У Древній Русі млинець вважали символом сонця, оскільки він, подібно до сонця, теж жовтий, круглий і гарячий, і вірили, що з'їдаючи млинець люди отримують частинку його тепла й сили.

3.5. Найвеселіше народний свято

Масляна - одне з древніх народних свят, який знають і відзначають наші сучасники. Однак багато наших уявлень про це свято - про його

назву, атрибутах, виконуваних обрядах і їх сенсі - далекі від первісного змісту.

Масляна відкриває весняний цикл свят у всіх європейських народів. Такі свята мали особливе значення в народному календарі. Адже саме навесні починаються головні землеробські роботи - оранка поля, посів, вигін худоби, від яких залежало благополуччя селян

протягом усього року. Тому навесні вони прагнули всіма доступними заходами убезпечити від несприятливих природних явищ себе і свою працю.

Свято проводів зими і зустрічі весни знайомий всім народів Європи, але під різними назвами. Про значення слова «карнавал» єдиної думки немає. Згідно однієї версії, тут простежується зв'язок з кораблем: у багатьох селищах Іспанії та Португалії в розпал карнавалу возили по вулицях човен або модель корабля на колесах. Прихильники іншої версії пов'язують тлумачення слова «карнавал» зі словом, що означає плоть, м'ясо, що обґрунтовується плотським характером карнавалу, рясним вживанням у цей період м'яса. Немає єдиної думки і про назву «фашинг», яке побутує у німців, австрійців і у інших народів. Одні дослідники вважають, що це слово походить від слова пост, інші - від дієслова, що

позначає «дуріти», «божеволіти».

Російська назва «масляна» має більш пізніше походження, ніж саме свято. Воно з'явилося тому, що в цей час їли багато масляної їжі, в тому числі маслених млинців. В українців свято називалося «масниця», «масляна», «Колодш», «Колодка», «Сирне пущення». Масляною почали називати божество слов'янської

міфології, що втілює родючість, а разом з тим зиму і смерть. В українців цей міфологічний персонаж отримав також назву Колодій, Колодка. «Сирно пущений» - це початок харчових обмежень перед постом.

Різні не тільки назви, але також тривалість і терміни цього свята у різних народів Європи. У росіян і українців Масляна триває один тиждень (від понеділка до неділі перед великим постом). У переважної більшості романських, германських, західнослов'янських народів початком карнавалу вважається останній день зимових свят (6 або 7 січня), але кульмінація свята - останні три дні перед постом - «жирні», «гладкі» неділя, понедельнік і вівторок. В Англії та Фінляндії свято триває тільки один день - вівторок перед постом.

Така різноманітність термінів і дат обумовлено двома обставинами. По-перше, весна настає в різних географічних широтах в різний час, при цьому визначити «на око» момент весняного (як і осіннього) рівнодення набагато важче, ніж момент зимового або літнього сонцестояння. По-друге, строкатість відзначення святкових дат посилено введення церковного християнського календаря. Найбільш помітно церковний вплив на звичаях, пов'язаних з «великим» постом перед Великоднем, дата якого визначається за місячним календарем. У православних країнах цей 40-денний піст починається з «чистого» понеділка, в католицьких - з середи, яка називається «попелястою» - внаслідок церковного обряду відпущених віруючим гріхів і як символ цього - посипання схилених голів парафіян попелом - на знак тлінності їх земного існування.

У росіян Масляна була самим веселим і гучним народним святом.

Головним обрядом масляної стали проводи або похорони Масляної. Проводився цей обряд по-різному. У центральних губерніях Росії Масляну спалювали. Іноді просто спалювався купу соломи, іноді влаштовувалися вогнища самої вигадливої форми. У деяких місцях в багаття встромляли жердини, на які намотувалися пучки соломи або ганчірки. У деяких селах робили солом'яну ляльку. Розповсюдженим був звичай палити колесо, насаджене на жердину. Часто діти палили «помозки» - клоччя або соломку, накручену на палицю. «Масляничне» багаття обов'язково розкладали на високому місці - на гірці або височині. Вважалося, що цим можна наблизити вогонь до сонця, з'єднати земний і небесний вогонь, щоб прискорити настання тепла.

У «масляних» вогнищах обов'язково спалювали соломку, яка грала дуже важливу роль у землеробській обрядовості. Спалювання старої соломи в «масляних» вогнищах означало повернення її землі, щоб вона знову відродилася і принесла урожай. Тому багаття нерідко палили на озимому полі, а головешки або попіл іноді розкидали по полю або закопували в сніг. У деяких місцях близько «масляних» багать каталася і валялася по снігу молодь, що мало б сприяти посиленню родючості землі.

Пізніше в «масляних» вогнищах стали спалювати різний мотлох, старі негідні речі.

У більш ранній період Масляну робили у вигляді жінки, одягали її в шубу хутром назовні, у рвану одяг або в звичайний жіночий костюм, куплений «миром». Іноді в руки Масляної вставляли млинець і пляшку горілки, в інших місцях - в рот засовували трубку з тютюном, яку підпалювали.

Після того, як Масляну для потіхи провезуть по селі, її розривали, скидали з обриву, топили.

У деяких селах Масляну зображував який-небудь селянин, одягнений по смішніше - у рваний одяг, підперезаний соломою. Сидів він в брудному возі або розвалювався на санях. У них впрягали стару шкапу, на яку вішали дугу з дзвіночками. На передні ноги коня надягали рвані штани, прив'язували старі постолі.

Проводи-похорони Масляної супроводжувалися глумленням над нею. Масляну проводжали шумом, криками, пританцьовуванням, кривлянням, лайками, погрозами. Все це сприймалося як веселощі, забава. Але в давнину ці дії мали важливе обрядове значення. Проганяли (знищували, ховали) зле, вороже людині і природі - зиму, смерть. Цьому раділи і в той же час цього боялися. Тому всіляко намагалися убезпечити себе від шкідливого впливу знищеного божества. З цією метою і глумилися над його зображенням. У давнину сміх на похороні мав ритуальне значення, він стверджував життя, перетворюючи смерть у нове народження.

Важливе місце в «масляних» розвагах відводилося молодцям. Їх обов'язково «прокочували»: катали з гори на санках. При цьому молоду дружину змушували багато разів цілувати чоловіка.

У деяких місцях був звичай «солити» молодят - закопувати їх у сніг, якщо вони не відкуповувалися горілкою. Всі ці дії мали мету розбудити природу, сприяти її розквіту і плодоношенню.

Улюбленою розвагою на Масляну всюди були катання з крижаних гір і на конях. Катанню з гір приписувалося магічне значення. Казали: «Кататися - на довгий льон».

Катання на конях було просто святковою розвагою. Виїжджали, щоб показати наряди, коней, упряж, сани. Коням в гриву вплітали різнокольорові стрічки і паперові квіти, сани покривали килимом, до розписним дуг привішували бубонці і дзвіночки. Починали кататися по своєму селі, а потім їхали в сусідні.

Найважливішою частиною обряду Масляної була ритуальна трапеза. Для російської масляної характерна рясна, навіть непомірна їжа і питво, що вражали іноземців. Але ніякого особливого сенсу їжі не надавалося. Всюди її розглядали як святкове частування, яке прагнули зробити особливо рясним - хотіли «наїстися» на весь семи недільний піст. Але стародавньої основою рясної масляничної трапези є магічний ритуал, який повинен був забезпечити родючість у момент весняного пробудження природи.

Обов'язковою їжею на масляну у росіян були млинці, що стали

знаком, емблемою свята. Млинцями пригощали гостей, сусідів, знайомих, родичів.

Повсюдно поширеним обов'язковим звичаєм Масляної було відвідування молодятами батьків нареченої. Під час цього візиту теща всіляко опікувалася зятем, пригощала його кращими блюдами і в першу чергу - млинцями. Широко поширена думка про те, що масляні млинці символізують сонце. Дійсно, млинці за своїм походженням - ритуальна їжа, але пов'язані вони були не з сонцем, а з культом предків, який є елементом в тому числі і обряду масляної.

Субота перед Масляною відзначалася як батьківська. У деяких місцях саме цього дня починали пекти млинці. Причому перший млинець, змащений медом, коров'ячим маслом і посипаний цукром, клали біля ікон на божницю - «батькам». В інших місцях перший млинець несли на цвинтар і клали на могилу.

Знаком Масляної млинці стали тільки у росіян.

На Україні, в тому числі і в нашому краї, Масляна святкувалася скромніше. Для української масниці також були характерні рясна їжа і питво. У слободі Нікольській Старобільського повіту в кінці ХІХ століття з цього приводу говорили: *«Хоч пузо роздайсь, а божий дар не зостань»*. Все, що не могли з'їсти за вечерю, доїдали, вставши вночі, або роздавали бідним.

Традиційною стравою в українців на Масляну були вареники з сиром і сметаною. Молодята ходили «на вареники» до батьків молодіці. Млинці пекли в Україні суттєво рідше.

Найхарактернішим українським обрядом масляної був звичай «волочити колодку». Різні варіанти цього обряду відомі у всіх регіонах України, але суть його скрізь була одна: жінки, зібравшись, ходили по домівках, де були дорослі хлопці і дівчата, і прив'язували до їхніх ніг колодку – шматок поліна або тріску (пізніше - приколювали стрічку, хустку, квітка) в покарання за те, що вони не одружилися, - і не знімали до тих пір, поки молодь не відкупалась, потім на зібрані гроші влаштовували гулянку.

У деяких місцях «колодку» прив'язували батькам за те, що вони не одружили своїх дітей. Цей варіант обряду був відомий і в нашому краї.

Зустрічався цей обряд і в південно-російських губерніях, а також у інших слов'янських народів. Словенці і хорвати, наприклад, примушували не вступити в шлюб волочити по селу колоду.

Обряд «колодка» був негативним варіантом масляничного звичаю величання молодих. Прив'язкою колодки як би зраджували громадському осуду тих, хто не одружився і тим самим, за стародавніми поглядами, міг заподіяти шкоди природі, не сприяв родючості. Але в ХІХ столітті цей звичай сприймався вже просто як жарт.

Більш древнім за своїм походженням був інший український масляничний обряд, що мав ту ж назву – народження і похорони Колодки.

Тривав він весь масляничний тиждень. У понеділок з ранку в сільській корчмі збиралися жінки. Вони сповивали шматками полотна невелике поліно або палицю - це означало, що народилася Колодка. З цього приводу влаштовувалася гулянка. «Новонароджена» Колодка залишалась в корчмі. Так тривало кожен день: у вівторок зазначалося «хрещення» Колодки, у середу - післякрестини, у четвер Колодка вмирала, у п'ятницю її ховали. Цей обряд колодки - трансформація найдавнішого обряду виготовлення і знищення зображення зими.

Схожі обряди проводилися в ХІХ столітті і в нашому краї. У деяких місцях вбрані «циганками» жінки ходили по селу, ворожили по долоні, просили продукти на вареники і при цьому голосно засуджували: *«Масляниця, масляниця, яка ти мала, якби тобі сім неділь, а посту одна»*. Завершувалося ходіння «циганок» гулянкою. У деяких селах на день заговен - останній день Масляної - дівчата «закопували козла». Вони брали поліно, несли його на вигін і закопували в сніг. При цьому дівчата співали:

*Пора козла брати за хвіст,
Щоб не водив увесь піст.
У піст не будемо співать,
Будемо козла забувать.
Тепер козла закопали і вулицею розігнали.*

У російських селах нашого краю на масляну проходило катання. Наприклад, в Бахмутівці на околиці влаштовувалася гора зі снігу, з якою каталися всі - «і великі, і маленькі». У Райгородці молодь при цьому виконувала таку пісню:

*По вулиці, вулиці,
По широкій, за новою,
Там йшов, пройшов хлопець,
Хлопець молодий ...
На детинущі і шляпочка з навичевим пером ...*

У Бондарівці, населеної українцями і росіянами, на масляну проводилися кулачні бої. Починалися вони за два тижні до свята боями між дітьми: «одна половина слободи воює з іншою половиною, і це продовжується щовечора». З перших днів масниці вступали в кулачний бій дорослі хлопці, потім - одружені молоді чоловіки, на завершення - солідні 40-річні мужики. Кульмінація кулачних боїв була в день заговіння перед постом, коли справа доходила «до мордобою і неабияких бійок».

Повсюдно в нашому краї наприкінці ХІХ століття протягом всієї масляної молодь «водила козла». Це був танець (хоровод) або просто прогулянка по сільських вулицях, супроводжувана виконанням в

основному любовних пісень, в яких хлопці порівнювалися з «місяцем ясним», а дівчата - із «зірочками» [3] ...

3.6. Великдень

Звичай фарбувати яйця - обов'язковий атрибут свята Великодня.

Свято Воскресіння Господнього або Великдень святкують у перший тиждень після весняного рівнодення і повного місяця. Разом із людьми його відзначає і природа, що пробуджується.

Родинний обід цього дня готують особливо урочисто і прикрашають квітами. Звичай фарбувати яйця - обов'язковий атрибут свята. Також на Великдень існує звичай вітати один одного радісним вигуком «Христос воскрес!», на що відповідають - «Воістину воскрес!» Це привітання висловлює радість віруючих, аналогічну радості апостолів, які дізналися про воскресіння Христа.

3.7. Символи Великодня - писанки, крашанки

Свято Великодня - найголовніший свято весни. Це свято не тільки Світлого Воскресіння Христового, а й пробудження всього живого від зимового сну, весняного відродження природи. З ним пов'язані різні обряди, що у народі досі. Центральне місце у великодньому обрядовості займало і продовжує займати забарвлене яйце - з давніх часів воно стало свого роду знаком, символом свята.

Готуючись до свята Великодня, яйця варили і фарбували найчастіше в червоний колір, що символізував кров Спасителя, - такі яйця називали крашанками. Саме такі яйця святили у церкві. Освячені крашанки їли першими, коли, прийшовши від заутрені, сідали за трапезу; ними обмінювалися, їх дарували рідним, сусідам, що прийшли привітати, брали з собою, коли йшли в гості.

Зовсім інша роль у великодньому обрядовості відводилася писанкам. Для виготовлення писанок брали «живі», неварені яйця. Їх поверхню покривали тонким витонченим малюнком. Писанкарством займалися зазвичай жінки, причому виготовлення писанок було дуже непростим мистецтвом. Далеко не кожна майстриня досягала в ньому досконалості.

Писанка - явище дуже давнє. Вона набагато старше християнства. У всякому разі, українські вчені вважають найпершими писанками глиняні вироби яйцевидної форми, вкриті різноманітними малюнками, які виготовлялись представниками трипільської культури ще в IV - початку III тисячоліття до нашої ери. Глиняні імітації яйця виготовлялися в Київській Русі, їх покривали різнокольоровими візерунками. А найперша справжня писанка датується X століттям нашої ери, вона була виявлена на території Верхньої Сілезії в Ополі.

Всупереч поширеній серед вчених думку, мистецтво виготовлення писанок в даний час існує не тільки у Карпатському регіоні (Гуцульщина, Покуть, Буковина, Бойківщина, Лемківщина). Писанкарство розвивалося і

в нашому краї. Наприкінці XIX століття в деяких слободах Старобільського повіту зафіксовано виготовлення розписаних пасхальних яєць. Правда, в 1920-30-ті роки писанки як елемент релігійного обряду були заборонені, і це мистецтво майже забулося. Проте зараз старі традиції відроджуються.

Писанкарка Т. Коновал

У Луганській області цим мистецтвом займається Тетяна Коновал. Вона є поки що єдиним майстром писанкарства в нашій області. Тетяна Олексіївна - лауреат міських та обласних виставок декоративно-прикладного мистецтва, учасник II Всеукраїнської виставки народної творчості в Києві, де її роботи були придбані для деяких музеїв (зокрема, для музею міста Коломиї - столиці українського писанкарства) і приватних колекцій. Роботи Тетяни Коновал зберігаються і в музеях Луганська - художньому і краєзнавчому. З 2003 року вона стала членом Національної спілки майстрів народного творчості України.

Що ж до техніки виготовлення писанок, то вона майже не змінилася з XIX століття.

Перш ніж приступити до розпису, поверхню яйця ретельно обробляють, вимивають у воді, знежирюють, висушують. Тільки після цього можна приступати до нанесення малюнка. Це робиться не фарбами безпосередньо. Візерунок наноситься розтопленим воском, закриваючи ті ділянки яйця, які повинні залишитися білими. Потім яйце опускають у найсвітлішу з фарб - жовту. Після цього воском малюють жовті фрагменти майбутнього візерунка і яйце забарвлюють в темніший колір (червоний або зелений). Таку операцію повторюють стільки разів, скільки кольорів буде в малюнку. Після завершення забарвлення писанка має дуже негарний бурий колір і вся заліплена воском. І лише після видалення воску писанка засяє своїм неповторним візерунком.

На відміну від техніки виготовлення писанок, склад барвників, які використовуються, за останні сто років сильно змінився. Раніше застосовували лише природні барвники. Для отримання жовтого кольору використовували траву «свербель» і яблуневу кору, для зеленувато-синього - рвали і варили проліски. Деякі барвники вже в ті часи купували в

крамниці: червону фарбу, фуксин і «золотисті» порошки. «Але оскільки для придбання фарби і фуксину потрібні гроші, - читаємо у збірці «Життя і творчість селян Харківської губернії», - і, крім цього, потрібні ще галун і горілка, то бідні селяни в більшості випадків вживають для цього домашні матеріали, між якими відомі: ягоди бузини, які фарбують яйця в сизо-попелястий колір; «цибулиння» (шкірка з цибулі), що додає жовто-червоний колір; і просяна та гречана полова, від якої вони отримують жовтуватий колір з білуватими плямами».

У наш час використовуються переважно хімічні барвники. Найчастіше це фарби для тканин.

Малюнки, які наносяться на писанки, - не просте прикрашання. Вони являють собою своєрідні заклинання і складають цілі художні комплекси. Зображення кіл, спіралей, свастик - найдавніші символи сонця. Пізніше сонце стали зображати у вигляді восьми пелюсткової розетки. Солярні знаки повинні були сприяти приходу весни, тепла. Тісно пов'язані з цими знаками зображення птахів, які також уособлювали сонце (образ жар-птиці).

Широке поширення отримали в писанкарстві різноманітні геометричні символи. Ромб є древнім символом родючості, ромб з чотирма точками в центрі - ідеограма засіяного поля. Хвиляста лінія і зубці позначали водну стихію. Цікавим символом є безконечник - так званий український меандр (хвилеподібна закручена лінія). Він виступав в якості охоронного знака, оберега домашнього вогнища. Люди вірили, що нечистий дух, спробувавши пройти намальованою дорогою з нескінченними вигинами, втратить свою силу і залишиться блукати по колу. Крім того, цей візерунок символізував нескінченність плину часу, повторюваність щорічного оновлення природи. Уміння добре намалювати безконечник було одним з найважливіших для майстрині-писанкарки. Тих, у кого безконечник виходив, називали «правдивими» писанкарка.

Наступна важлива група візерунків писанок - різноманітні рослинні символи: зображення паростків, листя, квіток, колосків. Це найпростіші заклинання родючості і багатого врожаю.

Особливо слід виділити зображення світового дерева, часто зустрічається в орнаментиці писанок. У давнину у вигляді величезного дерева люди представляли весь світ, космос. Крона дерева позначала світ небесний, в якому живуть боги, туди відлітають на зиму птахи і звідти навесні приносять на крилах тепло. Стовбур символізував світ, в якому живуть люди. Корні уособлювали підземний світ, місце, куди йшли люди після смерті. На писанках зображення світового дерева грало роль оберегу.

У малюнках знайшла відображення і православна традиція. Монастирки (три купольні церкви), хрести, написи «Христос воскрес!» - часті елементи оформлення великодніх яєць.

В етнографічних нарисах кінця XIX століття, що описують побут і обрядовість населення нашого краю, серед візерунків, що прикрашають

писанки, згадуються кривульки, хрестики, сосонки, смужки, плями.

Чому ж саме яйце стало символом найважливішого свята весни? Відповідь на це питання тісно пов'язане з древніми уявленнями людей про народження світу.

Здавна люди вірили, що весь світ з'явився на світ з яйця. Відгомони цих уявлень збереглися в казках, де всередині яйця могло бути укладена ціле королівство або велика кількість домашньої худоби, як, наприклад, у казці «Яйце-райце». Шанували яйце як предмет, з якого з'явилося на світ все живе, в стародавніх Індії та Китаї. «Ab ovo» - «від яйця» - говорили древні римляни, що означало «з самого початку».

Тому яйце грало дуже важливу роль у весняних обрядах ще в дохристиянські часи. Воно виступало в якості символу відродження, оновлення. Подібна символіка з'явилася з почуття подиву стародавньої людини перед таємницею народження живої істоти із, здавалося б, неживого предмета. Це відображено в старій загадці: «Хто народжується двічі?» (Півень).

З прийняттям християнства стародавня символіка яйця була використана у великодній обрядовості. При цьому старі язичницькі уявлення та ритуали вигадливо перепліталися з церковними приписами, а свято весняного Відродження природи стало святом Воскресіння Господнього. Але старі язичницькі

обряди, незважаючи на багаторічні зусилля православного духовенства, не були забуті і з часом увійшли в церковне обрядовість. Навіть у ХІХ столітті ця двоїстість сприйняття селянами самого головного православного свята чітко виявлялася в обрядових діях, які відбувалися з писанками і крашанками.

У селах нашого краю ще в кінці ХІХ століття освяченому яйцю приписувалися магічні властивості. У слободі Кам'янці (нині Новопсковський район) вірили, що «перша писанка, отримана від першого з ким-небудь христосування», здатна згасити пожежу. А в слободі Нікольській (нині Міловський район) для припинення пожежі слід було перекинути освячене в церкві яйце через вогонь. Тут же пасхальне яйце зашивали в хусточку і носили на шії, вважаючи, що воно здатне вилікувати від лихоманки. А в ніч на «Великдень» мешканці слободи Нікольської вмивалися водою з миски, в яку попередньо опускали червоне яйце і мідну монетку - це робилося для того, щоб «красивим бути».

Магічну силу приписували і шкаралупі від освячених яєць. У слободі Райгородці (Новоайдарський район) шкарлупки збирали і зберігали, вважаючи, що «якщо ними підкуритися від лихоманки, то вона залишить». У слободі Нікольській підкурювались шкаралупою яєць не тільки від лихоманки, але і від курячої сліпоти, а також від зубного болю.

Улюбленою пасхальною забавою було катання яєць. У слободі Нікольській ця гра називалася «в котка». Вона полягала в тому, що «по похилому листу з перешкодою внизу катають яйця, одне за іншим, по черзі, потрапляючи своїм у чуже: хто частіше попадає, той більше виграє». Дивитися, як катають яйця, збиралася мало не все село.

На думку вчених, катання яєць виникло не як забава, а як магічний акт. Яйце, що символізувало зародження нового життя, зіткненням із землею мало пробудити її від зимового сну. Звільненню енергії, що творить життя, укладеної в яйці, сприяло його розбивання. Тому так популярні були ігри, в яких слід було розбити яєчну шкаралупу, причому чиє яйце розбивалося з обох сторін, той програвав.

Магічну силу яйця використовували також в обрядах, пов'язаних з тваринництвом. У слободі Нікольській освяченим яйцем хрестоподібно гладили по спині домашніх тварин, а потім кришили його в корм. Іноді селяни підвішували освячене яйце в хліві під стелю. Всі ці дії відбувалися для того, щоб *«скотина була благополушна і здорова»*.

З часом значення свята стало слабшати. Виготовлення писанок перетворюється в один з видів українського прикладного мистецтва, писанки стають національним художнім надбанням, але при цьому втрачається їх тісний зв'язок з життям народу, із землеробством і тваринництвом.

Те ж саме відбувається і з великодніми обрядами - вони перетворюються на дитячу забаву. Цей процес почався ще в XIX столітті. Етнографічні дослідження того часу показували, що в багатьох селах нашого краю писанки розмальовували вже тільки для дітей, вони не мали великого значення. І саме використання у великодній обрядовості яйця селяни пояснювали тепер зовсім по-іншому. У Нікольській було повір'я, що колись «Ісус Христос на зеленій травичці роздавав дітям фарбовані яйця, чому вони вельми раділи. З цього часу і люди стали готувати до свята крашанки. Даючи дітям по крашанки, батьки розповідають їм цей переказ і додають: «Прийде Христос, дасть і вам по червоному яєчку» [8]...

3.8. Трійця

Згідно з Біблією, цього дня на апостолів зійшла благодать Святого Духа. В Україні свято Трійці відзначають три дні — Зелений або Клечальний тиждень, Клечальний понеділок і Богодухів день.

На Зелений тиждень, згідно з повір'ями, треба бути обережними, оскільки це день активності потерчат, мавок, русалок та іншої нечистої. На

Зелений тиждень, за українськими звичаями, дівчата ворожать. Вони йдуть до ставка і пускають вінки за водою, і якщо вони зійдуться, то вважається, що дівчина в цьому році має вийти заміж. У Зелений тиждень також відвідують на кладовищі своїх померлих родичів.

У Клечальний понеділок після церковної служби, за традицією, освячують поля, щоб Бог захистив їх від пожеж та граду. Діти влаштовують ігри.

Богодухів день особливо відзначають дівчата. Вони організують різні забави, наприклад, «водити Тополю». Її суть полягає в тому, що вибирають найкрасивішу дівчину, яка й відіграє роль Тополі. Красуню прикрашають вінками так, щоб її ніхто не міг упізнати. У супроводі веселої ватаги Тополя ходить від хати до хати, і господар кожної повинен їй щедро віддячити гостинцями.

3.9. Трійця - зелене свято

Трійця - одне з найбільш шанованих народних свят. Багато хто з нас і сьогодні якимось чином виконують найважливіша вимога троїцької обрядовості - ставлять в будинку зелені гілки, квіти ...

Стародавній народний свято, приурочене християнській Трійці (у українців свято називається «зелене свято»), знаменував завершення весни і початок літа, коли все в природі починає розквітати. Тому основою свята був культ рослинності, який проявлявся насамперед у тому, що сільські вулиці та будинки зовні і зсередини прикрашалися зеленню. Старовинний звичай увійшов і в церковний ритуал: церква також прикрашали зеленню, встеляли в ній підлогу травою, а до обідні парафіяни ходили з букетами квітів.

У росіян головним обрядовим деревом на Трійцю була береза. Березовими гілками прибирали будинки. У дворах і на вулицях встановлювали зрубані молоді деревця, «завивання» («заламування») берізки в четвер перед Трійцею було основою троїцької обрядовості. У давнину в обряді приймали участь тільки дівчата, які скручували гілки

берези кшталт вінка, заплітали їх у кіски, перев'язували гілки стрічками, пригинали їх до землі і приплітали до трави, іноді заламуючи верхівку берези. Завивали берізки на себе і на рідних. На Трійцю приходили розвивати вінки на березах, гадаючи при цьому про смерть або заміжжя.

Атрибутом зелених свят в українців були різні дерева: клен, ясен, липа, осика.

Збір та використання трав на Трійцю були строго регламентованим звичаєм. Так, у слободі Нікольській Старобільського повіту в кінці ХІХ століття в суботу напередодні свята прийнято було збирати любисток і полин, а після полудня - чебрець та іншу зелень. Травами встеляли підлоги в будинку. Через три дні траву збирали, зберігали та використовували як ліки. У випадках хвороби, відваром цих трав мили голову, купали в ньому новонароджених дітей та породіль.

До Трійці селяни обов'язково прикрашали будинки і господарчі споруди «кличанням» - гілками, які рубали в саду і в лісі. Гілках осики надавали особливого значення, оскільки вважалося, що вони захищають людей від нечистої сили. Тому гілки осики обов'язково прикріплювали на воротах, «щоб відьма не ходила у двір і не псувати корів», ставили біля стайні, «щоб домовик коней не ганяв». Вважалося, що якщо листя «квічальної» осики, поставленої в хаті, засохне і почорніє протягом трьох днів свята, то в сім'ї в цьому році буде небіжчик.

У слободі Кам'янка Старобільського повіту в кінці ХІХ століття троїцьку зелень підстиляли під хлібні стоги, «щоб миші не плодились і не їли хліба».

В якості символу шанованої рослинності в народних троїцьких обрядах виступали не тільки об'єкти природи - гілки, трави, дерева. В Англії та деяких інших країнах дух рослинності символізувала кошик Трійці, якого в лісі в суворій таємниці виготовляли сільські хлопці. Хлопця, який ніс кошик, всього обплітали гілками так, що було видно тільки його очі. Вся споруда увінчувалися великим букетом квітів. У такому вигляді він у вечірній час несподівано з'являвся в селі. Попереду нього йшли троє хлопців, що дмуть у ріжки з вербової кори. Кошик Трійці установлюють на сільському колодязі, і хлопці повинні були стежити за тим, щоб її не вкрали жителі сусіднього села.

Часто дух розквітаючої природи уособлювали персонажі, зображувані людьми. У Росії в деяких місцях троїцьку берізку наряджали в дівочу одяг або називали «берізкою», так само одягну, як дівчина, спеціально виготовлену ляльку, з якою ходили селом. Відомий і такий цікавий звичай, коли під спідницею нарядженою в дівочий наряд берізки ховалася дівчинка 10-12 років, яка, тримаючи берізку за стовбур, йшла селом попереду дівочого хороводу. В кінці дня під сумні пісні дівчат вона кидала берізку в річку, відтворюючи древній магічний обряд заклинання дощу.

Для виконання цього обряду роль дівчинки-берізки призначалась самій спритній і жвавій танцюристці на селі.

У багатьох країнах обиралися Троїцькі королі і королеви. У Німеччині існував звичай, згідно з яким троїцький король виносив «смертний вирок» жабі. «Вирок» приводив у виконання Кат, що складається в королівській свиті. Умертвіння жаби було відлунням магічного обряду викликання дощу. Троїцькі обряди були пов'язані також з магією родючості: вони повинні були забезпечити хороший урожай. Так, російські дівчата часто обходили з берізкою поля, наспівуючи:

*Де дівки йшли,
Сарафанами трусили,
Там жито густе,
Умолотисте ...*

А потім кидали берізку на ниву.

У Володимирській губернії виконувався обряд «колосок». Хлопці та дівчата, взявшись за руки, шикувалися в ряд, а по їх рукам йшла вбрана, прибрана стрічками дівчинка років 12 - «колосок». У міру просування дівчинки остання пара перебігала вперед. При цьому всі співали пісню-заклинання:

*Пішов колос на ниву
На білу пшеницю ...*

Коли підходили до поля, дівчинка зривала жменю зерен, потім бігла до церкви, де кидала їх.

В українському обряді «тополя» подружки вели з піснями у полі дівчину з підв'язаними до палиці руками, прикрашену гілками і квітами.

У Польщі на другий день «зелених свентек» одягнені в сермяги дівчата розпалювали в полі багаття, плели вінок і вибирали королеву. Її наряджали в біле або блакитне плаття, на голову одягали вінок, покривали білим полотном і обводили навколо багаття. Потім «королева» у супроводі «свити» (6-12 «маршалок») обходила межі полів. Обхід супроводжувався піснею:

*Де ходить королева,
Там народить пшеничка ...*

Важливим елементом троїцької обрядовості були шлюбні звичаї, які також повинні були сприяти забарвленню природи. Коли російські дівчата ходили розвивати берізки, вони плели з квітів і трав вінки, надягали їх і водили в них хороводи. А ввечері кидали вінки у воду. Причому часто це робили без допомоги рук - просто, нахилившись, струшували головою. Іноді при цьому ставали до річки спиною. По тому, як пливли вінки, дівчата ворожили про свою долю. Тлумачення в різних місцях різнилися, але найчастіше вважалося, що якщо вінок потоне, то дівчина помре або їй змінить милий, в який бік вінок попливе, в ту сторону і заміж іти.

На Трійцю, іноді під час завивання берізок, іноді після повернення з лісу, в будинку якоїсь дівчини влаштовували в складчину загальну трапезу, головною стравою якої була ячня. Яйця приносили з дому або

збирали по селу. Поїдання яєчні супроводжувалося піснями, іграми, хороводами. Іноді до дівчат приєднувалися хлопці. Бувало, що дівчата годували улюблених своєю ложкою. Таким чином, яйце як символ зародження нового життя проходило через всю весняну обрядовість. Звичай готувати троїцьку яєчну стійко тримався і серед російського населення Луганщини.

У Польщі в суботу напередодні Трійці хлопці будували на шляху до будинку своїх обраниць «ворота» з дерев і гілок і ставили деревце, прикрашене стрічками, - «май». У неділю хлопці приходили до будинків, у яких поставлений «травень» з музикантами, і доглядає хлопець танцював зі своєю дівчиною. Дівчата давали хлопцям гроші і частування, на отримані дари хлопці влаштовували гулянку.

У багатьох європейських країнах широко поширеним звичаєм на Трійцю були вибори троїцьких «нареченого» і «нареченої». Під час жартівливої процесії, в якій їх супроводжували музиканти, вони збирали подарунки, що склалися з продуктів (головним чином яєць) і грошей. У Данії побутував звичай влаштовувати жартівливу весілля маленьких дівчинки і хлопчика, яких наряджали як дорослих наречену і нареченого. Процесія святково одягнених дітей рухалася від ферми до ферми, отримуючи корзини з ласощами. Попереду, оповіщаючи про їх наближення, скакали на кониках 6-8 вершників-хлопчаків. На «весільному бенкеті» дітям дозволялось веселитися всю ніч до сходу сонця.

В одній з провінцій Бельгії троїцький вівторок називався «подружній полуденок». У цей день о 9 годині ранку всі молоді неодружені чоловіки збиралися в міській ратуші і записували свої імена в офіційній гостьовій книзі. Потім їх при вітали представники місцевої влади та найкрасивіші дівчата, після чого влаштовувалося спільне гуляння. О 3 годині дня оголошувався «річний чай». Цього разу присутніх вітали молоді заміжні жінки, але не від свого імені, а від імені «своїх сестер» - старих дів. Після цього всіх пригощали кавою, пивом, солодощами та танцювали до глибокої ночі.

Троїцький обрядовий комплекс сходить до древнеслов'янських літніх Русалій - аграрного свята, пов'язаного з родючістю полів і молінням про дощ. Стародавні Русалії були веселим дійством з музикою, співом, танцями, військовими іграми, театралізованими виставами. Тому не випадково з троїцькою обрядовістю тісно пов'язані уявлення про русалок. Ці уявлення в XIX столітті були особливо широко поширені серед українців.

Образ русалок (купалок, водяниць, лоскотух) в слов'янській міфології пов'язаний одночасно з водою і рослинністю, вони поєднують в собі риси водних духів і персонажів, втілюючи родючість, смерть яких гарантувала урожай.

Під впливом християнства, русалки стали ототожнюватися з шкідливими, небезпечними для людей «заложними» покійниками,

померлими неприродною смертю.

В українській міфології існують два образи русалок. Це - потонулі дівчата, гарні, бліді, з розпущеним довгим зеленим або білим волоссям. І мавки - душі дітей, померлих нехрещеними.

Тиждень після Трійці називався русальним. Саме в цей час русалки були, за повір'ями, особливо небезпечні для людей. Четвер після Трійці (а в деяких місцях - субота перед Трійцею) вважався «Русалчиним Великднем». Вважалося, що в ці дні русалки виходять на землю, бігають по полях, гойдаються на гілках дерев і людей, що їм зустрілися, можуть залоскотати до смерті. Тому в русальний тиждень боялися купатися і взагалі йти далеко від будинку. А якщо вже доводилося куди-то йти, то треба було брати з собою полин, якого русалки боялися. Кинувши полин у воду, можна було навіть купатися.

Наприкінці XIX століття на Старобільщині ще вірили в русалок, представляючи їх собі по-різному. Жителі слободи Райгородка стверджували, що русалки - це голі дівчата з розпущеним волоссям, які виходять з води і гуляють у садах, та можуть людину залоскотати до смерті. У слободі Попівка вважали, що русалки - це жінки, яких за гріхи покарав Бог і прогнав їх жити в ліси.

Цікаві перекази про русалок збереглися в слободі Нікольській. Там вважали, що русалки - це діти, які померли до хрещення. Живуть вони в лісах. Хлопчики мають коротке руде кучеряве волосся, а дівчатка - рівні білі волосся, «у вигляді лляних волокон», довжиною до самої землі. Зустрівши кого-небудь, вони просять: «Дайте хрестик», - і ховаються. Батьки, у яких діти вмирили нехрещеними (і ставали Русалками), повинні були викупати свій гріх, поминаючи під час Троїці своїх нехрещених дітей, роздаючи в ці дні милостиню, жертвуючи на монастир, на церкву. Матері померлих нехрещеними дітей повинні на Трійцю роздати чужим дітям 12 хрестиків (за кількістю апостолів). Вважалося, що все це допоможе *«вихрестить русалок і ввести їх в царство небесне»*. Тут побутувала розповідь про те, як якась мешканка цього села бачила, що сиділи на березі лісового озера голі жінки з розпущеним волоссям, годували грудьми дітей, вони сміялись і стали звати її до себе. Злякавшись, жінка втекла додому.

За народними уявленнями, русалки просили дати їм нитки, полотно, одяг, тому жінки для них розвішували на деревах пряжу, рушники, сорочки, а дівчата - вінки. Ці повір'я відбилися в народних піснях.

Сиділа русалка на білій березі,

Просила русалка у жіночок намітки ...

Деякі риси древніх русалій збереглися в обряді проводів русалок, відомому у білорусів, росіян, болгар. Особливо яскравими і веселими були південноруські обряди. Наприклад, у Тамбовській губернії молоді чоловіки, що зображували русалок, накинувши на себе шматки полотна, ховалися в житі. При появі дівчат і жінок вони починали плескати

батогоми, а потім бігли за ними і намагалися вдарити. Розбігаючись, жінки вигукували: «Русалочки, як льон»? - А ряджені показували їм довжину батого, даючи зрозуміти, що льон буде таким же високим. У деяких російських обрядах «русалкою» був кінь, зроблений з соломи, прикрашений різнобарвним ганчір'ям і бубонцями, під яким ховалися два хлопця. На коні сидів хлопчик-підліток і смішив натовп примовками. Кінь брикався і «тиснув» народ. Іноді його тримали «погоничі» в глиняних масках. Учасники обряду співали пісні, били в тази і пічні заслінки, гриміли тріскачками. Закінчувалися проводи «русалки» тим, що опудало розривали або топили в річці.

У багатьох народів Європи на Трійцю проводилися обряди, покликані забезпечити благополуччя худоби. У понеділок після Трійці в Бельгії та Голландії стадо виганяли на пасовище якомога раніше - на першу ранкову росу, що вважалася цілющою.

У багатьох місцях виконувалися дії, спрямовані на очищення тварин, що гарантує їх захист від злих духів і нечистої сили.

Іноді пастихи вибирали одного найкрасивішого бика, покривали його старою мережею, прикрашали квітами та гілками, на роги вішали вінок з березових гілок. Цього бика гнали попереду стада і повертали господареві тільки після отримання викупу.

Таким чином, до свята Трійці був приурочений складний і різноманітний комплекс обрядів, що включав древні магичні дії, первісний зміст яких з часом було трансформовано, і звичаї, що мають суто розважальний характер. Головним у народної троїцької обрядовості був культ рослинності, прагнення стимулювати її зростання [6].

3.10. Івана Купала

Івана Купала, або Іванів день, — є одним із народних обрядових звичаїв. Його історія йде в дуже глибоку старовину. Свято пов'язане з періодом літнього сонцестояння, поворотом сонця до зими. Його

відзначають у ніч на 7 липня або за старим стилем 24 червня, коли чарівна краса природи створює казковий краєвид, де і відбуваються магичні купальські забави.

Ніч на Івана Купала, найчастіше дуже темна, а чари в цю ніч особливо могутні. У цю пору, за повір'ями, дозріває багато магичних рослин, які потрібно зібрати до сходу сонця. Цілющою є купальська роса, якою, за звичаями, необхідно вмитися.

У цю ніч прокидається «нечиста сила», чути гомін тварин, розпускається папороть, вона займається дивним вогнем, відразу гасне й обсипається. Тому, хто зірве цю квітку, відкриються багатства всієї землі і він отримає всемогутність. Широко відомі купальські ворожіння: дівчата кидають вінки у воду і спостерігають за ними, чий вінок швидше за всіх попливе, та і вийде заміж раніше за інших.

Старовинні звичаї — скарб українського народу та культури. Хоча всі ці рухи, обряди і слова, які складають народні звичаї, на перший погляд не мають ніякого значення в житті людини, але вони віють на серце кожного з нас чарами рідної стихії і є живущим бальзамом для душі, який наповнює її потужною силою.

3.11. Головне літнє народне свято

24 червня (7 липня за новим стилем) - одне з найважливіших свят, який відзначався усіма європейськими народами. Стародавній основою цього свята, майже збігається з днем літнього сонцестояння, був культ сонця. З поширенням християнства це язичницьке свято було приурочено до дня Івана Хрестителя і отримало назву Іванів день. У східних слов'ян у назві свята Івана Купала поєдналися імена християнського святого і язичницького божества.

Головною прикметою Іванової ночі були вогнища. Цей звичай відомий у всіх народів Європи. Багаття зазвичай розкладали на високому місці, іноді в середину встромляли жердину з палаючим кільцем. Найвищі іванівські багаття влаштовували фіни на Карельському перешийку. Це були складені з дерева башти висотою 7-10 метрів. Найбільш урочисто іванівські вогнища розпалювали у Франції. У Парижі факел до багаття підносив сам король. Тут церква не засуджувала стародавній обряд, пояснюючи його тріумфом з нагоди народження Іоанна Хрестителя.

Первинною основою ритуальних багать у свята літнього сонцевороту був солярний культ. Багаття запалювали на честь сонця, як його земної подоби. Але вогонь здавна служив середовищем очищення. Тому, щоб очиститися від усілякої скверни перед початком жнив, набратися сил і здоров'я, селяни стрибали через іванівські багаття.

Купала був одним із головних народних свят у українців, що зберегли багато архаїчних за своїм походження обрядів. Тут в деяких місцях до початку ХХ століття купальські вогнища запалювалися «живим вогнем», отриманим від тертя.

На Старобільщині в кінці ХІХ століття багаття в купальську ніч палили в багатьох селах. Матеріал для вогнища - солому, хмиз, непридатний для використання дерев'яний господарчий інвентар - збирали задалегідь, нерідко вдаючись до ритуальних крадіжок. У Нікольському багаття з соломи розводили на вигоні. Там вважалося, що якщо хлопець не вирішиться стрибнути через багаття, то він не зможе одружитися на коханій дівчині, а якщо у дівчини під час стрибка спаде з голови вінок, то

милий її розлюбить. А от у Мостках дівчата, стрибаючи через вогнище, спеціально зривали свої вінки і кидали їх у вогонь.

Місцева влада, проте, забороняли подібні розваги через часті нещасні випадки. Тому вже в кінці ХІХ століття в деяких місцях України, в тому числі і в нашому краї, молодь у купальську ніч стала стрибати через копицю кропиви, яка, завдяки своїм пекучим властивостям, нагадувала вогонь і здавна вважалася оберегом.

У іванівську ніч запалювали не тільки багаття. У багатьох країнах Європи був звичай скачувати з височин палаючі колеса, смоляні бочки, підкидати вгору різні гарячі предмети. Угорські свинопаси, щоб оберегти своїх свиней від хвороб, проганяли їх крізь колесо, огорнуте палаючою пенькою. Іноді магичні дії мали вагомий, цілком матеріальний результат. Так, в одному з селищ Німеччини існував наступний звичай. На вершині пагорба жителі встановлювали величезне колесо, огорнуте соломкою. До осі колеса з обох сторін були прилаштовані ручки. Мер міста подавав знак, до колеса підносили запалений факел, і, як тільки воно спалахувало, двоє сильних і швидких молодих хлопців хапалися за ручки і кидалися з колесом вниз по схилу. Їх біг супроводжувався шаленими криками присутніх чоловіків (жінки до участі в обряді не допускалися). Хлопці, які котили колесо, повинні були занурити його в річку, що протікала біля підніжжя пагорба. Якщо їм це вдавалося (а траплялося це рідко: найчастіше колесо, ще не докотившись до річки, прогорає), вважалось, що тим самим був забезпечений багатий урожай винограду. Це давало право учасникам обряду вимагати від власників усіх навколишніх виноградників віз бочок з вином.

За народними уявленнями, магичну силу мали не тільки іванівські вогні, а також дим, головешки, зола. У Словенії, наприклад, з метою очищення і оздоровлення через попелище іванівського багаття проганяли худобу, проходили батьки з дітьми. У Хорватії на вугіллі підсмажували молоде колосся пшениці, які потім з'їдали. У Швейцарії на вогнищах пекли хліб, який вважався цілющим. На Україні матері спалювали в купальських вогнищах сорочки хворих дітей. У Німеччині бездітні жінки прагнули так низько стрибнути через багаття, щоб обпалити край одягу і отримати запліднюючу силу ритуального вогню. На Україні також існувало повір'я про те, що, стрибаючи через багаття, можна позбутися від злих чар і безпліддя. У багатьох країнах з метою підвищення родючості по полях розкидали попіл, встромляли головешки від іванівських багать.

На Україні купальські вогнища розводили біля обрядового дерева, яке називали Мареною, Марою, тобто іменами давньослов'янського міфологічного персонажа, який уособлював смерть, зиму, або за назвою свята - Купайло, Купайлиця. Найчастіше це був чорноклен, іноді - береза, верба, пізніше брали вершини або гілки плодкових дерев - вишні, сливи. Дерево напередодні свята зрубували хлопці, а прикрашали його вінками, квітами, стрічками, овочами, фруктами - дівчата.

Крім дерева (іноді - замість нього), атрибутом Купальського обряду була лялька, яку називали тим же ім'ям. Найчастіше ляльку робили з соломи і наряджали її в жіночу сорочку. Іноді брали вишневу гілку з трьома сучками (один сучок - голова, два інших - руки) і прикрашали цю гілку вінками, квітами, намистом, стрічками. Іноді ляльку ліпили з глини.

Купальське дерево і його антропоморфний аналог відображали одне з головних призначень обряду - вшанування рослинності в пору її найвищого розквіту і очікування плодів.

Купальське дерево встановлювали зазвичай на пагорбі, частіше на березі річки. Це місце ставало центром гуляння сільської молоді в купальську ніч. Дівчата з піснями водили хороводи. Іноді між дівчатами і хлопцями влаштовувалися жартівливі пісенні поєдинки.

*Ой, на Купала вогонь горить,
А нашим хлопцям живіт болить.
Нехай болить, нехай знають,
Нехай Купала не ламають ...*

Наприкінці гуляння хлопці ламали обрядове деревце і топили в річці ляльку. Іноді після цього вся молодь також кидалася купатися. Проте вважалося, що це небезпечно - за Мареною припливає нечиста сила. Йдучи з гуляння, не можна було обернутися, щоб не наздогнала відьма, яка обов'язково була присутня на купальському ігрищі.

Наприкінці XIX століття на Луганщині встановлення купальського символу було вже рідкістю. У селі Кам'янка Старобільського повіту молодь робила «ляльку Марину», яку після закінчення свята топили в річці. Однак древній магичний сенс обряду був уже переосмислений і сприймався як побутовий сюжет.

Потоплення обрядового дерева або опудала Купали в древності сприймалося як жертва воді, яка, з одного боку, повинна була напоїти вологою рослини, з іншого - забезпечити суху погоду під час наступаючої після свята жнив.

Взагалі вода на Іванів день наділялася в народній свідомості магичною силою. У давніх слов'ян існував звичай ритуального купання в оголеному вигляді. У XIX столітті у багатьох європейських народів було прийнято в це свято вмиватися ранковою росою, щоб бути здоровим і красивим. У ранковій росі валялися, кропили нею худобу. В Іспанії на зібраній в Іванів день росі господині навіть заміщували тісто. Серед скандинавських народів був поширений звичай розстилати для збирання цієї цілющої вологи полотна, якими обертали хворих. На Україні також збирали вранішню росу, розстилаючи на луках рядна і скатертини.

Важливим купальським атрибутом були вінки, які дівчата носили впродовж всього свята. На картузах хлопців також були вінки, прикріплені улюбленими дівчатами. По закінченні ігрищ вінки кидали у воду і ворожили по них. У деяких місцях до віденкам прикріплювали запалені свічки. Хлопці зазвичай стежили за тим, як дівчата пускали вінки. Вони

збиралися на протилежному березі або впливали на середину річки на човні. Кожен намагався зловити вінок своєї коханої. А дівчата з цією метою робили свій вінок примітним: вплітали велику квітку або особливе листя, перев'язувати вінок стрічками. *«Пливи вінок, і з ним моє щастя»*, - з такими словами дівчата із слободи Ново-Біленької Старобільського повіту кидали свої вінки у річку в купальську ніч. Вірили, що якщо вінок плив швидко і далеко, це віщувало швидке заміжжя, а якщо кружляв на одному місці або тонував, то дівчину чекала швидка смерть. У с. Шульгінка в купальську ніч дівчата з вінками на головах купалися в річці. У с. Марківка в це свято дівчата у вінках, сплетених з квітів, гуляли по лісу, а повертаючись додому, вінки засушували і при хворобах пили приготовлений з них настій.

Взагалі вважалося, що Іванів день - дуже вдалий час для збору цілющих і чудодійних трав. Існувало повір'я, що тільки в тому випадку трави збережуть свої властивості, якщо вони зірвані іванівської вночі або рано вранці по росі.

У європейських країнах особливу магічну силу приписували (іноді ґрунтуючись на даних народної медицини) різним травам. Так, в Італії особливо цінною вважалася валеріана, яка нібито лікувала хвороби «душі і тіла». В Іспанії вірили, що особливою цілющою силою володіє зірвана у свято святого Івана конюшина, а охоронною - чортополох. Квітки будяка, схожі на сонце, прибивали над входом в будинок і над воротами хліва. За народним повір'ям, поки відьма перелічить безліч пелюсток будяка, зійде сонце, прожене злі чари. Австрійці особливо шанували схожі на сонці ромашки, якими встеляли підлогу в будинку. Німці і британці приписували особливі магічні властивості звіробою. Звіробій входив і у французький ритуальний набір «трав Сен-Жана», до якого включалися також плющ, полин, деревій, кмін, кріп, глід, квіти липи, лаванда, подорожник та інші рослини.

Українці до чудодійних купальських трав відносили розрив-траву, чорнобиль, ведмежі вушка, любисток та інші трави. За українськими народними повір'ями, сіють лікувальні трави і доглядають за ними русалки і мавки.

Однак особлива магічна сила усіма європейськими народами приписувалася папоротнику. Можливо, в основі цього повір'я лежить той факт, що папороті - найдавніші рослини з нині існуючих на землі.

Часом розквіту древніх папоротей був кам'яно- вугільний період (345-280 мільйонів років тому). Папороті тоді були найрізноманітніших розмірів і форм: одні з них стелились по землі, інші вилися навколо стовбурів, яскраво-зелені листя деревоподібних папоротей піднімалися над землею на висоту 10-20 метрів. Сьогодні в шахтах знаходять відбитки на вугіллі «букетів» з давніх папоротей і інших рослин. Однак квітів у цих букетах немає. Папороті, як стародавні, так і сучасні, розмножуються за допомогою спор.

Однак у європейських народів стійко зберігалось повір'я про чудесну квітку папороті, яка з'являється тільки один раз на рік - в Іванівську ніч.

Особливо багато легенд про квітку папороті існувало в українців. У народі вірили, що для того, хто володіє цією квіткою, не буде нічого неможливого і таємного. Він буде знати, де знаходяться скарби, і добувати їх без праці, зможе відкривати будь-які замки без ключа, розуміти мову звірів і птахів, змусить кого завгодно полюбити себе. Володіючи цією квіткою, можна домогтися багатства, почестей, любові. Але відшукати квітку і заволодіти ним дуже важко і небезпечно.

Українці вірили, що папороть цвіте одну мить. Щоб добути чудову квітку, потрібно в ніч на Купала знайти кущ папороті, окропити його святою водою, постелити поруч з ним скатертину, на якій святили паски, потім освяченим ножем окреслити коло і читати молитву. У 12 годин ночі папороть розквітне і квітка-іскринка тут же впаде на скатертину, яку потрібно швидко згорнути і сховати за пазуху.

Багато легенд про чудесну квітку папороті побутувало на Луганщині.

Жителі слободи Нікольської стверджували, що папороть розквітає рівно опівночі на Івана Купала. Квіточки папороті «маленькі, як на кропиві», і горять, як вогонь. Якщо знайти квітку папороті, «знали» жителі слободи Містки: «Слід почекати, поки черепаха вийде зі свого гнізда; тоді закласти вхід в гніздо. Повернувшись і побачивши, що вхід закладений, черепаха відправиться за папороттю. Коли черепаха знову повернеться, треба її вбити і взяти у неї папороть; потім, розрізавши на долоні правої руки шкіру, закласти туди папороть, щоб у всьому мати успіх».

У більшості сіл Старобільського повіту жителі вважали, що квітку папороті охороняють злі духи, які будуть переслідувати людей, що її зірвали: кричати, свистіти, кидати камені і вогонь, трясти землю. Щоб врятуватися від них, треба тікати, не озираячись. Хреститися при цьому не можна, інакше квітка втратить чудодійну силу.

У багатьох селах Луганщини ходили легенди про тих, хто випадково став володарем чудодійної квітки і так само випадково її втратив. У Мостках, наприклад, розповідали про одного мужика, у якого пропали воли. Коли в пошуках волів він йшов через ліс, за халяву його чобота впала квітка папороті. Мужик відразу дізнався, де його воли, і пішов за ними. Однак, на біду, вирі шив сісти і перемотати онучі. Квітка папороті із чобота випала, мужик відразу ж забув, де його воли, і не знайшов їх.

Схожа легенда була записана в Нікольському. Одному хлопчику, що відшукував в лісі загублених волів, «впала сама собою квітка папороті в черевик». Після чого він зараз же дізнався, де його воли, і знайшов їх. Раптом бачить, під'їжджає на трійці пан і каже йому: «Поміняй мені, хлопчик, свої черевики на моїх коней». Хлопчик погодився, віддав черевики, сів у тарантас, хотів їхати, «коли бачить, а у нього в руках лико, прив'язане до трьох паличок, і більше нікого і нічого немає».

Інший селянин в цьому селі розповідав про те, як його батько лісник,

добувши «квітку папороті», повернувся додому і зустрів свого пана - лісничого, який грізно закричав: «Де ти був?!» Лісник сильно злякався і випустив квітку. «Після чого пан лісничий зник, і тим справа кінчилася».

Отже, за народними уявленнями, Іванів день був повний чудес.

В українців і білорусів було широко поширене повір'я, що в цей день сонце на сході грає - переливається всіма кольорами веселки, скаче, занурюється у воду («купається») і знову з'являється на небі.

Розповідали і про чудесні явища, що відбувалися в Іванівську ніч з рослинами. Широко існувало повір'я, що дерева в цю ніч розмовляють і навіть переходять з місця на місце, а також - нібито звірі говорять людським голосом.

Вважалося, що в цю ніч активізуються злі сили, всіляка нечисть. Українці вірили, що на Івана Купала відьми злітаються на шабаш на голі вершини гір. Багато легенд було складено про Лису гору в Києві, куди, за народними повір'ями, злітали відьми не тільки з усієї України, але також з Білорусії та Литви.

Селяни особливо боялися, щоб у купальську ніч відьми не проникли до хліва і не відібрали молоко у корів. З цією метою в двері хлівів встромляли кропиву, полин, колір конопель, мак, гілки осики. Особливо старанні і безстрашні господині самі всю ніч стерегли корів, сипали в загороду попел від купальських багать.

Вирушаючи за травами і квітами, дівчата несли з собою полин чи вплітали її у вінки.

У Швеції напередодні дня святого Іоанна на перехрестях розпалювали багаття, складені з дев'яти різних порід дерев. Ця міра була спрямована проти чар тролів та інших злих духів. За повір'ям, у цей таємничий час розступаються гори і з їхніх глибин виходять цілі полчища нечистої сили для того, щоб потанцювати і розважитися. Щоб захиститися від них, присутні кидали також у вогонь особливий ядовитий гриб. Селяни вважали, що, опинившись поблизу, тролі не можуть не дати про себе знати. Побачивши близько палаючого багаття козу або собаку, вони твердо вірили, що це не хто інший, як сам нечистий. І тому за допомогою вогню і гучних криків проганяли тварина.

Святкування Івана Купали на Україні зберігалось і по сей день. Однак протягом XIX століття стародавні елементи обрядовості видозмінювалися і переосмислювались. Багато обрядових дій стали виконуватися тільки дітьми і підлітками. Однак барвистість і таємничість стародавнього ритуалу сприяли тому, що гуляння в купальську ніч залишилося улюбленою розвагою української молоді [2].

4. ТРАДИЦІЇ

4.1. Пам'ятати, щоб жити гідно

Звернення до народних традицій збагачує нашу історичну пам'ять, без якої неможливе відчуття національної повноцінності. Яскравими сторінками складної і самобутньої етнографії Луганщини є традиційне житло і весільні обряди, що збереглися в російських селах на Айдарі й Сіверському Дінці.

Найважливішими пам'ятниками народної культури є традиційні споруди. У Трьохізбенці, Борівському, Бахмутівці, Гречишкіно та інших селах цього регіону нерідко зустрічаються будинку, вік яких сто і більше років. У деяких з них ще живуть місцеві селяни, інші куплені городянами під дачі, нерідко це вже занедбані будівлі, що руйнуються. Будинки дерев'яні, обмазані глиною, солом'яні дахи замінені сучасними матеріалами.

Головною архітектурною особливістю традиційного житла цих місць є подовжені виноси дахів, які затіняли верхню частину стіни, оберігаючи її від вітру, дощу, снігу, пекучого сонця. Дах видовжувалася уздовж двох стін - фасадної, в якій прорубані вхідні двері, і суміжній з нею вузької причілкової. Виноси даху підпиралися стовпами, утворюючи галерею - «піддашок». Навіси на стовпах є характерною архітектурною деталлю української оселі, широко поширені у південних слов'ян, а також у молдаван, румунів та інших народів Південно-Західної Європи. Карнизи даху прикрашалися неглибокою площинний різьбленням.

До теперішнього часу збереглася традиція викладати фігурно виточеними цеглинами орнаментальний ряд у верхній частині стіни під дахом. Віконні наличники так само, як і в давнину, прикрашаються різними дерев'яними накладками - ромбами, розетками, пташками ... Ці деталі мали не тільки естетичне, а й оберегові значення.

Наприклад, шестипроменевої знак-колесо з шістьма спицями, модифікацією якого є шестипелюстковий квітка-розетка, в уявленнях давніх слов'ян пов'язаний з небом, сонцем, грозою, був символом бога Перуна. Розетка - древній громовий знак, поміщений на причілок, мав захистити будинок від грози. Шестипроменевої знак поміщали також на колисках, сільничках, скринях з добром, тобто на таких предметах, які мали особливу цінність і вимагали особливої охорони.

Будинок для селянина був захистом не тільки від несприятливих природних факторів - погоди, звірів, лихих людей, а й оберегом від ворожих надприродних сил. Постійне житло, що виникло у осілих хліборобів, було не тільки формою організації побуту, але і священним місцем.

Не можна було будувати будинок там, де раніше була дорога: достаток і здоров'я з нього «підуть». Вірною ознакою «недоброго» місця були знайдені в землі людські кістки, залишившись без належного

поховання. Навіть віз, що перекинувся або зламався, був знаком того, що місце це для житла невідходяще. Щоб перевірити, чи годиться обране місце для будівництва будинку, господар приносив з чотирьох різних сторін по камінчику і зазначав ними кути майбутньої хати. Через визначений час приходив дивитися: якщо камені виявлялися не потривоженими, то тут можна було зводити будинок. Замість каменів іноді насипали купки зерна. Зерном же часто проводили контури майбутнього будинку, «скріплюючи кути».

Крім зерна, символом достатку, родючості у слов'ян була худоба. Магічним властивостям забезпечувати благополуччя, достаток наші пращури наділяли шерсть. Покладені в основу майбутнього будинку шерсть, зерно, а в новий час - і гроші, повинні були забезпечити в новому будинку багате і сите життя.

Традиція класти у фундамент нового будинку - на щастя - клаптик овчини і монети зберігалася в російських селах на Айдарі ще в середині ХХ століття. Тут стійко також тримається звичай, перед тим як оселитися в новому будинку, замикати в ньому на три дні кішку. Вважалося, якщо кішка виживе, то в цьому будинку і людям буде добре. Якщо ж кішка з якоїсь причини гинула, будинок все одно заселявся, але настрої у господарів було зіпсовано. Це відгомін древнього обряду принесення в жертву тварин (і навіть людей) при закладці нового будови.

При переїзді в новий будинок потрібно було пам'ятати і про «неперервний супутник» людського житла - домового. У айдарських селах у російських селян було прийнято, щоб перед тим, як сім'я залишить старий будинок, мати покликала з горища домовика. Називаючи його шанобливо - господар, вона запрошувала його перейти разом з людьми в новий будинок. Наші земляки вірили, що домовий почує і прибіжить в нову хату першим. А колись будинкового у старому личаки або на хлібній лопаті «переносив» на нове місце проживання сам господар.

Першими в новий будинок входили батьки і освячували його, окроплюючи святою водою кути. (Священиків не запрошували, так як церкви в радянський час були зруйновані).

Отже, щоб у будинок-оберіг через вікна і двері не проникла нечисть, його потрібно було закодувати. Входячи в будинок, хрестилися, щоб відлякати нечисту силу. З цією ж метою на ніч, коли особливо «активізуються» злі духи, осіняли хрестом двері і вікна. Вивішені біля вікон рушники не тільки прикрашали селянське житло, але і служили оберегами. Таку ж роль грав і глиняний посуд - горщики, глечики, які зберігалися на полицях біля вхідних дверей і вздовж стін. Глечики, надіті на тин, повинні були не просто уберегти селянський двір від абстрактного зла, а й захищати хазяйське добро в цілком конкретній ситуації: сприяти тому, щоб жулики не тягали курчат.

У самому будинку найбільш древнім святилищем було вогнище. Наприклад, в трипільських житлах (IV- III тисячоліття до нашої ери), близько

печей іноді виявляють вівтарі хрестоподібної або прямокутної форми з глиняними фігурками з ритуальними орнаментованими судинами.

Ще сто років тому у наших предків зберігався звичай першим у новій печі спалювати пучок житньої соломи з прутиками освяченої верби, щоб очистити новий осередок від усякої можливої скверни і забезпечити ситість і благополуччя родини. Зберігалася віра в надприродний зв'язок членів сім'ї та домашньої худоби з піччю: заблукалих звали через комин. Відголоском поклоніння вогню був звичай спалювати в печі перше веретено, яке напярла дівчинка: ця жертва повинна була забезпечити майстерність починаючої пряхи. Вимовляти лайливі слова біля священного місця - печі - вважалося неприпустимим.

Шанування печі - відгомін давніх язичницьких обрядів. З прийняттям християнства домашній вівтар становили ікони, які розміщувалися в дальньому, протилежному від печі кутку, частіше - праворуч від входу. Цей кут - святий, красний - був найпочеснішим місцем у селянській хаті. Під ікони садили почесних гостей, молодят. Ікони, обрамлені рушниками

(саме так називають вишиті рушники росіяни, які живуть в Айдарських селах) і сьогодні можна побачити майже в кожній селянській хаті, де є літні люди. Традиція обрамляти ікони рушниками відображає прагнення селян, що зберегли пережитки язичницьких вірувань, вписати християнські святині в освоєний простір їх житла. Візерунки на рушниках, при всій їх декоративності, завжди мають певне символічне значення.

З вуст наших сучасниць можна почути, що без рушника «ікона гола», що через рушник встановлюється зв'язок між віруючим і Богом: «рушник - твій душевний подарунок Бога». Рушник - один з найдавніших ритуальних атрибутів, який зберігається до теперішнього часу. У Айдарських селах досі виготовляються орнаментовані рушники, без яких тут не обходиться одна з найважливіших подій в житті людини - весілля.

Традиційна російське весілля - складний багатоденний обрядовий комплекс, який починався зі «змови». У будинок нареченої приходили від нареченого «бояри» і пропонували їй батькам «сватами сходитися». Якщо згода була досягнута, то наступного дня влаштовували також в будинку нареченої «поглядинки», під час яких нареченого ставили на табурет і розглядали, розпитуючи: «Не кульгавий він, чи не косий чи що?» Після цього наречена обдаровувала нареченого і його рідню. Нареченому вона підносила на тарілці «ширінку» - вишитий рушник, а він «віддарював» її трьома срібними монетами. Це взаємне обдарування символізувало

еднання дівчини з женихом і його сім'єю. Потім наречений з нареченою ставали на вивернула хутром назовні шубу з овчини (що мало забезпечити достаток новій сім'ї), і їх благословляли іконою і хлібом спочатку батьки нареченої, потім батьки нареченого, хресні батьки і близькі родичі.

Під час наступного обряду, який мав вельми колоритні назви - «запій», «пропитушки», «запоєнки», родичі нареченого і нареченої, рясно пригощаючи один одного вином, домовлялись про час вінчання, весільного гуляння, про подарунки, про розмір внеску нареченого на весільні витрати нареченої.

Старовинний російський звичай наказував нареченій до весілля двічі на день на ранковій та вечірній зорі «голосити», оплакуючи втрату дівочої волі. Цей звичай був одним з проявів древнього представлення про весілля як про смерть дівчини і народженні жінки. Зоря - кордон дня і ночі, світла і темряви, дуже вдалий час для магічних дій.

Напередодні весілля до нареченої приходили подружки на «девишник», під час якого випікалися коровай і «шишки». У Райгородці, наприклад, коровай називався «плакальник», оскільки наречена, нахилившись над ним, плакала під час весілля. Випікання короваю супроводжувалося певним ритуалом і спеціальними піснями. У коровай встромляли дві воскові свічки, ставили чарку горілки, в яку клали монету і хміль. Дві дружки, тримаючи на лопаті коровай, випивали горілку і садили коровай у піч.

Трійки коней були із дзвіночками, бубонцями (їх дзвін повинен відганяти злих духів), що розвіваються на дугах стрічками, хустками і квітами. Мати посипала сина хмелем, цукерками.

«Потяг» зазвичай не відразу відправлявся до будинку нареченої, а декілька разів з піснями і гиканням об'їжджав вулиці села.

Просторове переміщення відіграє особливу роль у весільному ритуалі. Згідно древнім уявленням, це не просто переїзд з однієї вулиці на іншу. Це - переміщення зі свого світу, упорядкованого і замкнутого, в чужій. Для цього потрібно подолати кордон, принісши спокутну жертву. Звідси - дуже стійкий звичай викупу воріт і дверей будинку нареченої. Проходження нареченим дверей і сіней у старовинному весільному фольклорі описується як злом, напад.

*Насунули хмари темні,
Наїхали непрохані гості,
Палами сіни нові,
Випушнули солов'я в саду ...*

Відкривання дверей, поломка сіней у весільному обряді символічно співвідносилися з дефлорацією.

В хату нареченого вводив дружка за рушник або за руку. Після викупу його садовили поруч з нареченою. Кульмінацією весільного обряду було повивання нареченої. Над молодими зверху розкривали серпанкових покривало, з боків його тримали запалені свічки. Сваха

знімала з нареченої дівочу пов'язку, розплітала косу, обом молодим розчісували волосся, обсипали їх хмелем. Потім нареченій заплітали дві коси, одягали по-жіночому і одягали жіночий головний убір «оправу». Наречена зазвичай декілька разів скидала бабин убір з голови, в цьому випадку жених тримав їй руки.

Повивання - стародавній за походженням і складний за змістом обряд, в якому переплелися нашарування різних епох і різні сторони людського життя. Ще у стародавніх слов'ян покрита голова жінки була знаком заміжжя. Згідно древнім віруванням, у волоссі людини полягала магічна сила. Тому повивання нареченої, що входила в нову сім'ю з чужого роду, мало запобігти можливості нанесення нею шкоди за допомогою магічної сили волосся. За уявленнями селян, закриті волосся жінки повинні сприяти продуктивності, добробуту у господарстві, відкрите ж її волосся приносять нещастя - неврожай, падіж худоби. Повивання символізувало також підпорядкування заміжньої жінки волі чоловіка.

Після обіду молодих проводжали в будинок нареченого. Але спочатку весільний «поїзд» кілька разів проїжджав по вулицях села, оголошуючи їх гучними криками, які стихали при наближенні до двору молодого. У цей час у воротах розводили вогонь, через який переїжджали молодята. Цей стародавній обряд очищення виконувався ще й у середині ХХ століття, але зміст його в цей час вже був забутий.

У ХІХ столітті молодих ще на початку весільного бенкету відводили на постіль, спеціально підготовану в комірчині, коморі або іншому нежилому приміщенні. Наприкінці вечері їх виводили на обдаровування, яке супроводжувалося роздачею короваю. З наступного дня починалися після весільне святкування, які іноді тривало цілий тиждень і виливалося в гучні застілля у родичів і гостей, пісні, танці, ряджені.

Багато традицій весільних обрядів живі і сьогодні. Жодне весілля не обходиться без рушників, короваю, благословення молодих, після весільних ряжень. У с. Гречишкіно, наприклад, присутність на весіллі жінок у народних костюмах вважається дуже почесним [4].

4.2. Весілля на Новопсковщині

Спочатку до батьків нареченої приходять свати (поважні люди) і запитують «чи згодні вони свою доньку віддати», якщо батьки згодні, то згоди доньки й не запитують. Та й хлопця часто одружують не за згодою. Зовуть хлопця й дівку і умовляють доки ті не погодяться. Звичайно, сватаються тоді, коли подобаються майбутні свати, а не молоді один одному. Якщо молоді після умовлянь відповідають згодою, то світять свічки і змушують молодих взятися за руки. Після цього вони стають зарученими. Наречені цілуються три рази, ріжеться хліб молодого і їм підноситься по чарці. Заручені йдуть до молоді в іншу хату, а батьки з сватами розпивають могорич.

Трішки раніш батько нареченої домовляється, скільки батьки

молодого дадуть «допомоги». Дають «підстяжного» від 10 до 50 карбованців. Якщо дівка бідна, то дають ще й подушки та скриню.

Днів через три - сватання. Приходять старости від нареченого, підносять нареченій і її подругам по чарці горілки і наречена обходить з подругами родичів та знайомих, запрошуючи їх на сватання. А в цей час наречений, свекор та свекруха, хресна мати та його боярин чекають у нареченої, доки вона не прийде вклонитися спочатку свекру та свекрусі, своїм батькам, а потім іншим гостям. Потім молодого з боярином саджають за стіл, молода бере тарілку і підносить на ній молодому хустку. Боярин бере її і запроваляє молодому за пояс. При цьому молодий з боярином вклоняються нареченій і кладуть на тарілку від 5 до 25 копійок. Потім наречена на тарілі підносить свекру рушника. Свекруха бере його і говорить: *«Спасибі тобі, донько, що раненько вставала і тоненько пряла»* і кладе на тарілку від 1 до 2 карбованців.

Наречена з земним уклоном підносить свекрусі хустку, а та їй дарує відріз на сарафан або спідницю. Подарунки приймають також хресна мати та старости. Потім ставлять на таріль дві чарки для наречених. Ті випивають, цілуються через стіл, взявшись за руки, а подруги дівки співають: *«Заручена Мар'ячка положила білу ручку та на переручку. Білесенька моя ручка у батеньки, чи буде така білесенька та й у свекора. — Як будеш ти, Мар'ячка, у свекорка покірненька, буде й твоя ручка біленька»*.

Під час цієї пісні наречена підносить гостям по чарці горілки, а ті кладуть їй від 1 до 10 копійок, а дівки співають: *«Чого старости сидите, чого додому не йдете? Вже, старости, темна ніч, вам додому вже на ніч»*.

Старости відповідають: *«Ми не боїмося темної ночі, та й Боже нам допоможе!»*. Дівки продовжують: *«Пора, старости, додому, поїли коні солому, поїли коні солому. Ще й гречану полову. А як будете тут ночувати, так будете купувати»*.

Після цього наречений, наречена і вся молодь йдуть на вечорниці в іншу хату. Між тим старі сідають за стіл (родичі й сусіди), їм подають пироги, горілку, галушки, капусту. Після старших за стіл сідає вечеряти молодь. Тижнів через два — весілля.

За день до весілля в нареченого печуть шишки, коровай, а в нареченої - напередодні. В день весілля наречений іде з боярами на трійці з дзвониками до нареченої, бере її і їдуть вінчатися. Одяг нареченого: чинарка, підперезана червоним або синім поясом, та новий капелюх. Наречена в шубці або халаті, підперезана рушником, коса дрібно заплетена та прикрашена стрічками (у сиріт - без стрічок). На голові пов'язана колом шовкова або вовняна хустка, а на ній з правого боку пришпилено з червоних стрічок два віночки з васильками. На шиї багато різноманітного намиста.

Після вінчання наречений з нареченою, боярин та старша дружка

їдуть до нареченого обідати, а потім наречену везуть додому, де вона з дружками йде ховатися. А в нареченого в цей час готують поїзд. Запрягають у кожен віз до трьох коней, гостей перев'язують хустками. Наречений сідає з своїми друзями на першу трійку, мати обсипає поїзд хмелем, горіхами та цукерками, які збирають діти. Це для того, щоб у молодих було всього багато.

Коней прикрашають стрічками, полотном. Мати бере першу трійку за повід і виводить за двір. На останній підводі везуть скриню. Поїзд з нареченим їде кататись, а потім їдуть шукати наречену. Знайшовши, викупають її і вона йде до батьків вклонитися. Наречену саджають за стіл, а він з боярами стоїть у дворі біля порогу з правого боку. Виходить теща лякати нареченого, виносить у чарці хліб, чарку він бере не голою рукою, а з хусточкою і кидає хліб з чарки через плече. Теща наливає в чарку горілку і всіх пригощає.

Дружок веде нареченого в хату, той на порозі низько кланяється, а молоді жінки (родичі з боку нареченого) та свашка з хлібом (з його боку) цілуються між собою по три рази навхрест над нареченим і міняються хлібом.

Опісля йдуть в хату, дружок веде нареченого в хату за хустку і на порозі говорить: *«Господи, Ісусе Христе, Сину Божий, помилуй нас»*. Відповідають: *«Амінь»*, *«Бог благословить»*. Тоді старша дружка нареченої піднімає калач і наказує нареченій дивитись через нього на нареченого. А дівки співають.

Наречений сідає біля нареченої поряд, піднімає її від калачу і цілує, а дівки співають: *«В саду соловейко не щебетав, Іван Мар'ячку не цілував. В саду соловейко защебетав, Іван Мар'ячку поцілував»* (Імена приспівують ті, як зовуть наречених).

Бояри сідають навпроти молодих на лаву, дві «світилки» біля нареченого, поруч них — сватки, у котрих торба з шишками. Дівки співають: *«Здвигнулися стіни, як бояри сіли. Ще й краще здвигнуться, як тива нап'ються»*. *«Мир з миром, пироги з сиром, пироги в мисці, бояри соплисті»*. Бояри відповідають: *«Раки, дружечки, раки, брешете, як собаки. А в воді раченята, брешете, як цуценята. Старшая дружечка татарниця, старшого боярина торотиться, а старший боярин, як болван, витріщив очі, як баран»*.

Миряться бояри з дружками. Подруга з боку нареченої тримає таріль, а з боку нареченого дружок бере з торби великі шишки, прикрашені ріжками з тіста і роздає родинам нареченої. Тепер треба пришити нареченому до шапки вінок, який знято з голови нареченої, але його потрібно викупити. Вінок пришивають, приспівуючи: *«З Києва швачка по торгах ходила, шовки скуповувала, вінки пришивала»*. Ті, хто пришиває вінок, співають: *«Зять на мене та й не дивиться. Він на мене супротивиться. Косо поглядає. Він мене тишком лає»*.

За шапку дружку треба дати грошей на очіпок заміжній сестрі

нареченої, а дівці - стрічку. Викупивши шапку, її три рази приміряють, боярин її тримає в руках, а мати нареченої бере її хустку, дає боярину, котрий перев'язує наречену так, як раніше перев'язала її рідна мати.

Кладуть коровай на діжу, поверх накривають навхрест двома рушниками, кладуть зверху очіпок з оксамиту, в очіпок - серпанок. Один рушник бере дружко, інший - подружка і перев'язуються, потім одна сваха з боку нареченого і родичка з боку нареченої повзуть до неї по лаві, розплітають косу. Косу скручують, надівають чіпок і зверху пов'язують хустку як носять вже заміжні жінки. А дівки співають:

Приїхали, моя ненько щось за пани.

Взяли мою кісоньку під жупани.

Стали мою кісоньку тріпати.

Стала моя матінка плакати.

Та не плач, матінко по косі.

Та заплач, матінко, по мені.

Чи краще ж мені ні у очіпці,

Чим у тебе, моя ненько в кісці.

Потім жінки беруть в руки серпанок, махають над головою нареченої і співають: *Ой ти, душенько наша Мар'ячко, Покривалочка плаче, Покриватисья хоче. Не так покриватисья, як поцілуватисья.*

В руках свахи з боку нареченого - шапка з вінком, в руках дружки з боку нареченої - віночок. Вони між собою три рази міняються вінком і шапкою і цілуються через молодих. Наречену зав'язують поверх хустки серпанком, а вінок прив'язують до хустки з правого боку. Батько бере ікону, а мати дві хлібини. Молоді виходять з-за столу, мати й батько сидять на лаві. Молоді їм кланяються і лежать біля ніг на долівці, а батько в цей час благословляє і читає накази. Молоді встають, цілують ікону, потім батька. Віддають ікону нареченому - дві хлібини і ведуть у двір, де стоїть діжа, а на ній хлібина і водять їх навколо діжі. Спочатку йде дружко, за ним молодий і молода, потім дві свашки співають:

Старий оселедько не стоє за редьку,

Не вспів жонитисья, стала жона биться.

А як буде бити, я буду терпіти.

Приїде темна нічка, є з ким говорити.

Далі наречена сідає в тарантас, а дружко водить нареченого за хустку навколо «поїзда», наречений б'є кнутом по тарантасу, сідає поруч з молодою і їдуть додому до нареченого, де їх теж благословляють. Їх ведуть у іншу хату, а гостей садять за столи. На другий день молоді снідають у нареченої, а потім їдуть назад, де їм дарять дарунки, хто що може. Весілля триває тиждень. Горілки випивається від 3 до 20 відер, з'їдається багато м'яса, хліба, так що весілля обходиться від 30 до 150 карбованців [1].

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Весілля в Кам'янці: За книгою В.В. Іванова «Життя і творчість селян Харківської губернії». 1898 рік [Текст] / підготував В. Козлов // Перемога.- 1999. – 17 листопада.- с. 3.
2. Віхрова Тетяна
Головне літнє народне свято [Текст] / Т. Віхрова // Мала Батьківщина. Збірник статей Луганського обласного краєзнавчого музею. - Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2007. - с. 377 - 384.
3. Віхрова Тетяна
Найвеселіше народне свято [Текст] / Т. Віхрова // Мала Батьківщина. Збірник статей Луганського обласного краєзнавчого музею. - Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2007. - с. 363 - 369.
4. Віхрова Тетяна
Пам'ятати, щоб жити гідно [Текст] / Т. Віхрова // Мала Батьківщина. Збірник статей Луганського обласного краєзнавчого музею. - Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2007. - с. 335 - 343.
5. Віхрова Тетяна
Святки: як це було сто років тому [Текст] / Т. Віхрова // Мала Батьківщина. Збірник статей Луганського обласного краєзнавчого музею. - Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2007. - с. 356 - 369.
6. Віхрова Тетяна
Трійця - зелене свято [Текст] / Т. Віхрова // Мала Батьківщина. Збірник статей Луганського обласного краєзнавчого музею. - Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2007. - с. 369 - 377.
7. Віхрова Тетяна
У що вірували наші земляки [Текст] / Т. Віхрова // Мала Батьківщина. Збірник статей Луганського обласного краєзнавчого музею. - Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2007. - с. 384 - 392.

8. Каплун Наталія

Символи Великодня - писанки, крашанки [Текст] / Н. Каплун // Мала Батьківщина. Збірник статей Луганського обласного краєзнавчого музею. - Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2007.

—
с. 392 - 398.

9. Сухорада Олена

Різдво на Слобожанщині [Текст] / О. Сухорада // Перемога. - 2013. – 19 січня. – с.1.